

SZIJÁRTÓ ZSOLT

Egy konfliktus etnográfija: „laikusok” és „szakértők” vitája az ófalui atomtemető kapcsán

Jelen esettanulmány az ófalui atomhulladék-tároló kapcsán kialakult társadalmi (tudományos, környezeti) konfliktus szintjei közül a „szakértők” és a „laikusok” közötti vitákat mutatja be, próbálja értelmezni. A szereplőkkel készített interjúk, írásos visszaemlékezések, dokumentumok alapján a dolgozat részletesen ismerteti a konfliktus e szakaszának kiemelt eseményeit. Bemutatja, hogyan tettek kísérletet a részt vevő felek arra, hogy – eltérő indíttatásokból és eszközökkel – a saját maguk elképzelése alapján definiálják, konstruálják meg a „konfliktusvalóságot”, milyen dimenziókat tartottak e tevékenység során fontosnak, hogyan jártak el, s e kísérletek milyen eredményt hoztak, miért vált ennek következtében nagyon nehézé, szinte lehetetlenné a kommunikáció az eltérő nézeteket képviselő csoportok között. A tanulmány szeretné azt is bemutatni, hogy milyen kulturális koncepciók ütköztek össze ebben a szakaszban: a részt vevő felek miképpen értelmezték saját tevékenységüket, milyen jelentéseket kapcsoltak hozzá, azaz miképpen jellemezhető a konfliktus „kulturális logikája”. Az empirikus felmérések, interjúk során arra helyezem a hangsúlyt, hogy minél többet megtudjunk a konfliktus szereplőinek magatartását meghatározó világmépekről, habitusokról, illetőleg ezek társadalmi, kulturális, politikai gyökereiről. Megpróbáltam tetten érni a kulturális tudás eltérő rendszereit, amelyek meghatározták a konfliktus különböző percepcióját, konceptualizációját, a megoldási lehetőségek körét, illetőleg kijelölték a tömegkommunikációs reprezentáció kereteit.

Tabula
1999 2 (1): 52–87.

Jelen esettanulmányban az ófalui atomhulladék-tároló kapcsán kialakult társadalmi (tudományos, környezeti) konfliktusok „természetrázát”, kulturális logikáját szeretném bemutatni, értelmezni. Mivel az események a szélesebb nyilvánosság előtt is ismeretesek, ezért e helyütt elegendő röviden összefoglalni a fontosabb állomásokat. A történet az 1970-es évek közepén kezdődött. Az egyik szereplő, a Paksi Atomerőmű Vállalat (a továbbiakban: PAV) számára ekkor vált egyre sürgetőbbé, hogy folyamatosan növekvő mennyiségű kis és közepes aktivitású nukleáris hulladékanak felszín közeli tározót építsen. Az előzetes geológiai felmérések alapján különböző helyszínek jöttek szóba, majd az államigazgatási döntések következtében 1983 végére az alternatívák fokozatosan szűkültek le egyetlen helyszínre, a Baranya megyei Feked–Véménd–Ófalu háromszög által határolt térségre. Az engedélyeztetési, egyeztetési bürokratikus eljárások, előkészületek további négy évet vettek igénybe, míg 1987-ben megkezdődhetek az építkezést előkészítő próbafúrások.

A történet másik szereplője, Ófalu egy kis, főként svábok lakta, nagyon rossz infrastruktúrával rendelkező, közigazgatásilag Mecseknádasdhoz tartozó település, melynek lakossága csak ekkor szerzett tudomást a tervbe vett beruházásról. A fiatal, 1985-ben megválasztott tanácselnök kezdeményezésére a PAV ismeretterjesztő előadásokon nyilvánosságra hozta terveit, melyeket a lakosság kezdetől fogva elutasított; a helyszíni kijelölésének eljárását antidemokratikusnak, az atomerőmű embereinek fellépését arrogánsnak tartotta, s az előadásokon, falugyűléseken hangot is adott e véleményének. A sajtóban 1988 elejétől jelentek meg az első híradások arról, hogy a tervezett „atomtemető” körül nincs minden rendben.

Az események két szinten zajlottak: egyrészt a helyi, lokális szinten a PAV próbálta – sikertelenül – meggyőzni a falu lakosságát a tervezett létesítmény hasznosságáról, fontosságáról és veszélytelenségéről, másrészt a falubeliek által létrehozott Társadalmi Bizottság (a továbbiakban: TB) felkért egy Független Szakértő Bizottságot (a továbbiakban: FSZB) a telepítés szakmai dokumentációjának átvizsgálására. A független szakértők a helyszínt alkalmatlannak ítélték a tervezett létesítmény megépítésére, ezt a PAV szakértői vitatták, végül a Magyar Tudományos Akadémia is állást foglalt az ügyben. A szakmai vitával párhuzamosan 1988-ban és 1989-ben egymást érték a tiltakozások a falugyűléseken, a tömegkommunikációban, s az országban ekkor szerveződő politikai pártok bekapcsolódásával egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ófalui atomtemető kapcsán nem pusztán környezetvédelmi kérdésről, hanem politikai ügyről van szó. A konfliktus 1990 januárjában záródott le, amikor a szociális és egészségügyi miniszter elutasította a PAV nukleáris hulladék tározó építésére vonatkozó beadványát.

Jelen tanulmányunk az ófalui konfliktus három szintje közül a „szakértők” és a „laikusok” közötti vitákat mutatja be, próbálja értelmezni.¹ A szereplőkkel készített interjúk, írásos visszaemlékezések, dokumentumok alapján részletesen leírjuk a konfliktus e szakaszának kiemelt eseményeit, bemutatjuk, hogyan tettek kísérletet a részt vevő felek arra, hogy – eltérő indíttatásokból és eszközökkel – a saját maguk elképzelése alapján definiálják, konstruálják meg a „konfliktusvalóságot”, milyen dimenziókat tartottak e tevékenység során fontosnak, hogyan jártak el, s e kísérletek milyen eredményt hoztak, miért vált ennek következtében nagyon nehézé, szinte lehetetlenné a kommunikáció az eltérő nézeteket képviselő csoportok között. Mindezen túl szeretnénk azt is bemutatni, hogy milyen *kulturális koncepciók* ütköztek össze ebben a szakaszban; a részt vevő felek miképpen értelmezték saját tevékenységüket, milyen jelentéseket kapcsoltak hozzá, illetőleg megpróbáljuk rekonstruálni, miképpen jellemezhető a konfliktus „kulturális logikája”.

A tanulmány nagymértékben támaszkodik azon terepmunkák tapasztalataira, amelyeket 1990 és 1994 között több ízben az érintett falvakban és a Paksi Atomerőműben folytattunk. Az empirikus felmérések, interjúk során arra helyeztük a hangsúlyt, hogy mind többet megtudjunk a konfliktus szereplőinek magatartását meghatározó világképekről, habitusokról, illetőleg ezek társadalmi, kulturális, politikai gyökereiről. Megpróbáltuk tetten érni a kulturális tudás eltérő rendszereit, amelyek meghatározták a konfliktus különböző percepcióját, konceptualizációját, a megoldási lehetőségek körét, illetőleg kijelölték a tömegkommunikációs reprezentáció kereteit.

A konfliktus e szakaszának jellemzői

A következőkben a konfliktus mind időben, mind a történetek jellegét tekintve jól körülhatárolható, kezdeti szakaszával foglalkozunk, amelynek (utólag rekonstruált és rögzített) kiindulópontja az 1987 kora tavaszán, a PAV által szervezett rendezvény, ahol az ófaluiak először szereztek tudomást a PAV terveiről, zárópontja pedig az 1988. március 7-i ófalui falugyűlés. Ez a szakasz az 1987 májusa és 1988 februárja közötti bő fél évet öleli fel, amikor az atomhulladék-tároló megépítése körüli helyzet a következőképpen festett: a PAV mint beruházó rendelkezett egy számos szigorú feltételt tartalmazó – a Baranya Megyei Tanács (továbbiakban: BMT) által kiállított – területfelhasználási engedéllyel, melynek birtokában a kijelölt területen elkezdhetette a kutatásokat. Az Erőmű Tervező Vállalat (továbbiakban: ERŐTERV) 1987 őszére elkészítette a létesítmény műszaki terveit, s a PAV ezzel párhuzamosan engedélyt kért a KÖJÁL-tól mint a döntésre kijelölt hatóságtól az atomtemető létesítésére. Nagyon fontos ez az időpont, ugyanis a létesítési engedély kiadása előtti pillanat volt az utolsó alkalom, amikor még a siker reményében fel lehetett lépni a tervezett létesítmény ellen; ennek birtokában az atomerőmű akár másnap megkezdhetette volna az építkezést.

A konfliktus ebben a szakaszban hagyta el a minisztériumi értekezletek, szakmai zsűrizések, vállalati megbeszélések félnyilvános szféráját, s kapott az ófaluiaknak, valamint a tömegkommunikációs eszközöknek köszönhetően országos nyilvánosságot. E bő fél év történéseinek egyik sajátossága, hogy az *események színhelye* (egyetlen, de fontos kivételként egy a *Magyar Nemzet*ben megjelent újságcikket kell megemlítenünk) főként valamilyen közösségi, csoportos jellegű, nyilvános megmozdulás: falugyűlés, népfőiskolai előadás, ismeretterjesztő rendezvény volt. A PAV döntéshozói, az atomtemetővel foglalkozó különböző szakemberek először kerültek közvetlen kapcsolatba a telephelyként kiszemelt falu és környéke lakosságával, illetőleg az általuk létrehozott társadalmi szervezetekkel. Először jelentek meg a PAV döntéshozói számára is érzékelhető módon a „laikusok”.

A szóba kerülő témák alapján ketté lehet választani ezeket az eseményeket: míg az időszak elején inkább az ismeretterjesztő előadások, illetőleg az egyes gyűléseken belül az ismeretterjesztő részek voltak túlsúlyban, később ezek fokozatosan visszaszorultak, s velük szemben inkább a kritikai észrevételek, illetőleg a különböző vitatott kérdések tárgyalása dominált. A hangulatuk is ennek megfelelően változott: a valamennyire barátságos érdeklődést egyre inkább felváltotta az indulatos, vádaskodásoktól kísért, nyílt ellenségeskedés. Ha végigtekintünk ezeken a gyűléseken, akkor úgy tűnik, mintha ezek egy *kommunikációs spirál* mentén rendeződnének el: egyre nagyobb érdeklődés övezte őket, a viták egyre forróbb hangulatúakká, kiélezettekké váltak. Már a legelső, még ismeretterjesztő előadáson is sok kérdést tett fel a hallgatóság, de ez a szokatlanul élénk érdeklődés a későbbiekben a sajtó és a megyei, minisztériumi vezetők jelenlétében csak fokozódott. Mindez a laikusok és kívülállók számára is jól mutatta, hogy itt többről van szó, mint egyszerű falugyűlésekről, ismeretterjesztő előadásokról.

Ezeknek az alkalmaknak az egyik fő sajátosságát az jelentette, hogy a konfliktusbeli szerepeket előre definiálták, szinte azonnal megkonstruálódott egy *szimbolikus tér*:² az egyik oldalon ott állt a két (a későbbiek során egyre növekvő számú) kívülről jött, teljesen más nyelvet beszélő, idegenként viselkedő előadó, a másik oldalon pedig látszatra

differenciálatlanul „a falu népe”. A felszólalók között főként a helyi, illetőleg az üdülőtulajdonosi értelmiségi réteg volt mindvégig túlsúlyban, ám szép számmal hangzottak el hozzászólások a falubeliek részéről is. Innen fakad, hogy noha az előadások, falugyűlések néha kicsit színpadiasaknak tűntek, mégis egységet demonstráltak: azt kommunikálták a nyilvánosságnak, hogy az atomhulladék-tároló kapcsán nem egy-két ember magánügyéről van szó, hanem egy közösség lépett fel ellene egységesen. Így a falugyűlés, a tájékoztató előadás elsődleges szinten olyan *kommunikációs formát* jelentett, ahol a PAV és az ófaluiak egy közös problémáról vitatkozhattak, de szimbolikus szinten megjelenített egyfajta ellenállást – mégpedig egységes és erős ellenállást – a kívülről jövő fenyegetéssel szemben.

A zárópontot ebben a részben az 1988. március 7-én Ófaluban tartott falugyűlés jelentette, amikor a falubeliek Társadalmi Bizottságot alakítottak azzal a céllal, hogy független szakértőket kérjen fel a PAV kutatásainak és anyagainak ellenőrzésére. Ezt a döntést a PAV is elfogadta, s innentől kezdve a konfliktus fő vonulatát a két fél által megbízott szakértők közötti vita jelentette.

A konfliktus során először ebben a szakaszban rekonstruálhatók a szemben álló felek érvei, egész argumentációs rendszerük, illetőleg az emögött rejlő előfeltevés- és értékrendszer. Először kényszerültek arra, hogy egy nyilvános diskurzusban mutassák be elképzeléseiket, s ezt alkalomadtán más, ellentétes nézetekkel szemben meg is védelmezték. Ennek megfelelően számos arra utaló jelet találunk, hogy a szereplők folyamatosan értelmezték saját helyzetüket, pozíciójukat, reflektáltak az őket körülvevő térben, illetőleg a másik fél álláspontjában bekövetkezett esetleges változásokra. Egy szempontból folyamatos *definíciós küzdelemként* is jellemezhető ez a szakasz (Lau 1989), ahol a definíciók nem pusztán a különböző vitatott adatok, mérések, eljárások körül forogtak, hanem a konfliktus terében a szereplők által elfoglalt pozíciókra is vonatkoztak.

Amikor azt állítjuk, hogy a konfliktus e kezdeti szakasza valójában nem volt más, mint egy folyamatos definíciós harc, akkor valójában két mozzanatra szeretnénk ráirányítani a figyelmet: egyrészt az a *kontextus*, amelyben az atomtemető kérdése az 1980-as évek közepén felmerült, egy nagyon rosszul szabályozott, bizonytalan, ingoványos terület volt, ahol nem – vagy alig – voltak előírások, érvényes szabályok. Ez több szempontból sem meglepő, hiszen az atomtemető létesítésére vonatkozó törvényi szabályozás éppen akkoriban volt kialakulóban, s minden hatóság inkább menekülni igyekezett a ráruházott feladattól, semmint a megoldására törekedett volna. A hulladéktemetővel kapcsolatba kerülő államigazgatási szervek közötti feladatmegosztás tisztázatlan volt, a különböző hivatalok gyakran egymás tevékenységéről sem tudtak, tragikomikus helyzetek egész sorát állították elő. Ebben a bizonytalan, rosszul definiált helyzetben a különböző interpretációknak hallatlanul fontos szerep jutott, s a szemben álló felek éltek is ezzel a lehetőséggel. A konfliktus e szakaszát folyamatos definíciós kísérletek jellemezték.

Ugyanakkor a konfliktus *tárgya*, az ország első atomtemetőjének megépítése, illetőleg a létesítménnyel kapcsolatban fellépő esetleges kockázatok, veszélyek megítélésének kérdése is tipikusan olyan témakör, ahol a különböző definíciók, interpretációk kulcsszerepet játszanak. Ahogyan az antropológiai-szociológiai irányultságú kockázatkutatás az 1980-as évek elején, közepén (nagyjából az ófalui konfliktussal egy időben) megállapította: azok a problémák, amelyek ebben és a hasonló konfliktusokban felvetődnek (mennyi-

re jelent egy atomtemető létesítése kockázatot a környéken élők számára; mennyire biztonságos/nem biztonságos egy ilyen létesítmény, milyen veszélyekkel kell/lehet vele kapcsolatban számolni stb.), nem oldhatók meg a korábban megszokott, technikai-természettudományi módszerrel. Fikciónak bizonyult az az elképzelés, hogy ezek a kérdések egzaktan megválaszolhatók, kiszámíthatók, meghatározhatók (Beck 1986; 1988). Az olyan kockázatok esetében, amelyet például az atomtemető jelent, nagyon nehéz egyértelmű, a hagyományos kockázatértékelésnek megfelelő, számszerűsíthető definíciókat adni, éppen a veszélyek inkommensurabilitása és a fellépési valószínűség szubjektív megítélése miatt. Azaz nem létezik egy olyan szimbolikus médium (Lau 1989:429), amely mérhetővé, láthatóvá, egyértelművé tenné a kockázatokat. Hiába hívjuk a tudományt is segítségünkre, e kérdések megítélését illetően a tudósok és a szakértők között sincsen konszenzus (nemhogy a „laikusok”, illetőleg a „szakértők” nézetei között); az eltérő adatok, tények utólagos interpretációjának itt is döntő szerepe van.

Az események

A kezdet: a koordináták kijelölése, az első előadások

Noha az atomtemetővel kapcsolatos kutatások már a hetvenes években megkezdődtek, s magának az ófalui helyszín kijelölésének is ködbe vesző múltja van, létezik egy narráció az ófalui eseményekről, az atomhulladék-tároló körüli konfliktusról, szilárd, mozdíthatatlan kezdő- és végpontokkal. A történetekre visszaemlékező szereplők azzal kezdik elbeszélésüket, hogy valamikor 1987 tavaszán a kis falu, Mecseknádasd tanácselnökének az atomerőmű iskolájában dolgozó felesége plakátokat látott szerte az iskolában, amelyek előadásra hívták az érdeklődőket az Ófaluban tervezett atomhulladék-tároló ügyében. Elment, meghallgatta, megkérte az előadót, beszéljen ugyanerről a faluban is, s ettől kezdve az események saját logikával, kérlelhetetlenül hömpölyögtek az 1990. január 18-i végpont felé: a lakosság tiltakozása miatt a hatóságok végül nem engedélyezték a Paksi Atomerőműnek, hogy a kiszemelt területen felépítse hulladéktemetőjét. A „há-lás nép” pedig 1990 májusában, az első szabad választásokon országgyűlési képviselő-jévé választotta a küzdelem élére álló tanácselnököt.

Ez a „naiv” koordinátarendszer azért is érdekes számunkra, mert világosan utal arra, hogy az ófalui konfliktus esetében nem csupán s elsődlegesen környezetvédelmi kérdésekről volt szó, hiszen a „kezdet” és a „vég” egy-egy politikai jellegű esemény, az 1985-ös tanácsi választások,³ illetőleg az 1990-es első szabad választás, a „rendszer-váltás” volt, azaz az események a rendszerváltás szimbolikus dimenziója mentén követték egymást.⁴

Ezen túl a történetek nemcsak „folklorizálódásuk” miatt érdekesek, hanem azért is, mert az eseményekhez kapcsolódóan mindkét oldal létrehozott egy saját elbeszélést, felvázolta a konfliktusvalóság néhány koordinátáját; azaz mindkét fél számára alkalmas kínáltak arra, hogy rajtuk keresztül megkonstruálják a „kezdetet” és a „véget”. A sokéves, számos szereplőt felvonultató eseménysorról szóló beszámolók szükségszerűen kiemelnek bizonyos koordinátákat egy időbeli történésorból, s ezek mentén értelmezik

az eseményeket. Az ófalui beszámolóiban ezek a történetek a titok fogalma köré szerveződnek: nagyon ügyesen sikerült megtudni, kideríteni, napfényre hozni valamit, amit titokban terveztek az atomeróművön belül, illetőleg amit titokban akartak megvalósítani a hegytetőn. A közösség ellen irányuló valamifajta támadás lepleződött itt le. A paksi beszámolók is előszeretettel időznek a nyitó történeteknél. Az ő interpretációik főként azt a tényt emelik ki, hogy az események elindítója (a tanácselnök felesége) a PAV által finanszírozott munkahelyen dolgozott, azaz a támadás onnan jött, ahonnan legkevésbé várták. A PAV önértelmezésének egyik sarokköve sérült itt meg: az, hogy létezik valamifajta PAV-on belüli szolidaritás, hogy a kinti világgal szemben összefűzi őket egy általuk élethivatásnak tekintett szakma gyakorlása.

A felkérés után a lakosság tájékoztatását az Atomerómű mérnökei, a korábbi gyakorlatnak megfelelően, tudományos-technikai irányultságú ismertetéssel kívánták megoldani. Mecseknádasdon jól szervezett Népfőiskola működött, elsősorban kulturális (a helyi pedagógusok továbbképzését célzó) és nemzetiségi (hagyományőrzés, néptánc) programokkal. E sorozat keretében került sor az atomhulladék-tároló problémájának bemutatására. A tájékoztatót a Sugárvédelmi Osztály vezetője és a tervezett létesítmény kijelölt irányítója vett részt, s egyikük a hulladékkezelés általánosabb elveiről beszélt (mi a radioaktív hulladék, milyen általános következményei, kockázatai vannak egy hulladéktárolónak, hogyan szabályozzák a hulladékelhelyezés folyamatát), míg a másik beszámoló a konkrét megvalósítás kérdéseit érintette (telephely felépítése, az alkalmazott technológia, az ellenőrzés problémája).

Az előadás általános légköre a résztvevők egyöntetű beszámolója alapján nagyon barátságos volt. Az előadók legnagyobb meglepetésére a falubeliek számos kérdést tettek fel, amire igyekeztek válaszolni, s a végén – „nagy jattolások közepette”, mondja az egyik résztvevő – más községekbe is meghívták őket tájékoztatókat tartani. Az ismeretterjesztő előadásokon a falubeliek feltűnően nagy érdeklődéssel fogadták e bonyolult mérnöki magyarázatokkal, komplikált okfejtésekkel nehezített beszámolókat. Mindez különösen akkor válik érdekessé, ha összehasonlítjuk a PAV embereinek korábbi, hasonló témájú előadásain tapasztalt teljes érdektelenséggel. Ma már nem lehet egészen pontosan rekonstruálni, hogy ez az érdeklődés pusztán az érintettségéből fakadt-e, vagy valamilyen más okra vezethető vissza, annyi bizonyos, hogy itt azzal a jelenséggel állunk szemben, amit az amerikai pszichológus szerzőpáros, Otway és Wynne az „információkereslet paradoxonának” nevez (Otway–Wynne 1989). Szerintük a kockázatra vonatkozó információkereslet nagyfokú instabilitást mutat, a lakosság hajlamos a két szélső érték valamelyikén (teljes érdektelenség – nagyon intenzív információigény) elhelyezkedni. A „nyugodt” periódusokban az emberek gyakorlatilag semmifajta érdeklődést nem mutatnak a különböző kockázatos tevékenységekről szóló információk iránt, míg a „figyelem” szakaszaiban jóval az átlag fölötti információigény keletkezik; azaz „a kockázatokkal szembeni beállítódások sokkal ambivalensebbek és instabilabbak, mint azt a hagyományos kommunikációs paradigma feltételezi” (Otway–Wynne 1989:142). A PAV számára mindenesetre nem okozott különösebb fejtörést a jelenség értelmezése, valamelyest elégtételként élték meg, hogy annyi kommunikációs kudarc után végre sikerült felkelteniük a közönség figyelmét.

Az előadáson szóba került egy később fontossá váló probléma, az egyik falubeli lakos ugyanis felvetette: nagyon szép, amit eddig hallottak, csak mi haszna lesz ebből a falu-

nak? Ezzel az előadók rögtön nehéz helyzetbe kerültek, anyagi jellegű *kompenzációt* ugyanis nem ígérhettek, nem volt rá felhatalmazásuk. Mint kézzelfogható előnyt, megemlégtették a munkahelyteremtést, de egyrészt az atomtemető valójában nem teremt túlságosan sok munkahelyet, másrészt „a teljes foglalkoztatottság korában” a munkahelynek korántsem volt olyan értéke, mint a rendszerváltás után, a munkanélküliség megjelenésekor. Végül az egyik előadó ekkor dobta be a köztudatba az „indirekt előnyök” később elhíresült fogalmát. Ezen azt a – szerinte Pakson is megfigyelhető – jelenséget értette, hogy az Atomerőmű által megtestesített magasabb technikai szint visszahat az emberek életmódjára, konkrétan higiéniai szokásaikra. Míg korábban, a termelés beindításakor a felügyelete alá tartozó mosoda dolgozói állandóan panaszkodtak, hogy lopják a szappanokat, a hajszárítókat, koszosak a ruhák, addig később az emberek megszokták, hogy mindig van szappan, hajszárító, tiszta ruha, s ekkor megszűntek a problémák. Az érvelésben megfogalmazódó „civilizatorikus küldetésstudat” gyakran megfigyelhető a PAV munkatársainál, döntéshozóinál. E gondolkodásmód szerint az atomerőmű közvetlen környezeténél magasabb civilizációs fokot képvisel, s ez még az emberek viselkedését is pozitív irányban befolyásolhatja.

A kompenzáció ügyében (mint a későbbiekben kiderült) a PAV-on belül létezett egy meglehetősen szilárd s a vezetés legmagasabb köreiből származó álláspont, miszerint sokféle dolgot lehet az ezt firtató kérdésre válaszolni, ám nem szabad semmi konkrétat ígérni. Emögött az a gondolatmenet rejlett, hogy nem jó, ha a falu pénzért fogadja be a veszélyes létesítményt (hiszen akkor rögtön megjelenik az érv, hogy „megvásárolták a falut”), hanem először a település lássa be, hogy a létesítmény veszélytelen, aztán majd megtudják, számukra milyen hasznot hoz.⁵ Ebben az elképzelésben több tényező keveredik: először is a késő szocialista társadalomban egy kiemelt állami nagyberuházás kapcsán nem volt szokás az érintett lakosság kompenzálásáról beszélni, egyszerűen fel sem merülhetett ez a probléma. Másrészt vigyázni kellett az olyan, ideológiailag nehezen védhető kifejezésekre, hogy egy falu „megvétele”, „megvásárlása”. E kérdés kapcsán újra előbukkan az aufklerista pozícióba vetett szilárd hit is: nincs is szükség kompenzációra, hiszen az embereknek el lehet mondani, fel lehet őket világosítani, hogy itt egy teljesen veszélytelen létesítménnyel állnak szemben; azaz igazából nincs is miért kompenzációt fizetni.⁶

A kompenzáció kérdése a konfliktus e pontján azért is fontos, mert ekkor fogalmazódik meg először a PAV döntéshozóiban, hogy az atomtemető kapcsán nem pusztán egy műszaki létesítmény lehetőség szerint korrekt mérnöki megvalósításáról (illetve a tájékoztatás során: ennek bemutatásáról) van szó, hanem e beruházáshoz a különböző társadalmi csoportok különböző kulturális jelentéseket is kapcsolhatnak; egyelőre még nagyon primer szinten, az *előny* fogalma ürügyén. Gyakorlatilag ez az első pont, amely túlmutat az egyértelműnek tekintett technikai, műszaki részleteken, s felveti a lakossággal való kommunikáció problémáját. Itt különösen élesen mutatkozik meg, hogy a PAV-nak – azon túl, hogy egy korrekt műszaki létesítménnyel állunk szemben – semmifajta elképzelése, koncepciója nem volt arról, miképpen lehetne a társadalom, az adott közösség által megfogalmazott problémákra, kérdésekre válaszolni. Így kompenzáció ügyében is csupán egy vezérigazgatói szintű döntésre tudtak utalni.

Az első újságcikk – a tömegkommunikáció szerepe

Az ismeretterjesztő előadásokat hosszú csönd követte, majd 1988. január 30-án, mintegy fél évvel az első előadás után a tömegkommunikációban felbukkant a konfliktust bemutató első újságcikk (Javorniczky 1988), a *Magyar Nemzet* szombati, legolvasottabb számában. Érdeemes megemlíteni, hogy a *Magyar Nemzet* mint a Hazafias Népfrent lapja a nagyobb napilapok közül a leginkább „ellenzéki” sajtóorgánumnak számított, ez volt az az újság, ahol a „társadalmi problémák” egyáltalán nyilvánosságot kaphattak. Az újság a magyar tömegkommunikációs struktúrában szokatlan módon, kiemelten foglalkozott a kisebb közösségek, csoportok érdekérvényesítési lehetőségeivel.⁷

Maga a cikk több szempontból is fontos szerepet játszott a konfliktus történetében: a szélesebb nyilvánosság számára először ezen keresztül jelent meg és tudatosult az „atomtemető-probléma”, ekkor szerzett az ország közvéleménye tudomást arról, milyen létesítményt terveznek Ófaluba. Ugyanakkor a cikk nemcsak tudósított egy eseményről, hanem ezen keresztül, nem is túlságosan rejtett módon, kijelölte azokat a koordinátákat, amelyeken belül a konfliktus résztvevői megjelentek; azaz *valóságkonstituáló szerepe* is volt.⁸ Míg eddig a pontig a konfliktusvalóság előállítása, megkonstruálása a két szemben álló fél „ügye” volt, s az ismeretterjesztő előadások jelentették azt a kommunikációs formát, ahol ez a tevékenység végbement, addig most a tömegkommunikáció megjelenésével egy új szereplő és egyben új forma is megjelent a színen, s ez több ponton is lényegesen megváltoztatta a konfliktus menetét. Így az addig lassan csordogáló események hirtelen felgyorsultak: míg korábban havonta, kéthavonta történt valami új fejlemény az ügyben, addig 1988 februárjától szinte egymást érték a különböző gyűlések, tájékoztatók, fórumok. A másik fordulópontot az jelentette, hogy ezután sokkal élesebben fogalmaztak a konfliktus két oldalán állók: a tömegkommunikációban olyan vádak is megfogalmazódtak, amelyek az előadásokon, a közvetlen kommunikációs alkalmak során nem kerültek elő. A változások harmadik területét az jelentette, hogy mindkét fél számára ekkor tudatosult, hogy a tét ebben a fázisban nem kisebb, mint az, ki fogja meghatározni a konfliktus főbb koordinátáit, kinek a definíciója, problémareprezentációja fog végül érvényesülni.

A cikk írója már az első bekezdésekben világossá tette, hogy az adott konfliktusban az ófaluiak pártján áll, ennek megfelelően a cikk általános hangvétele kifejezetten támadó, néha pikírt. Már a cím is jellemzően pártos: *A kicsikkel mindent lehet?* Ezt csak megerősítik az alcímek („Állami érdek”, „Csak nézők lehetnek”, „Nekünk végünk...”), illetőleg a kurzivált részek („ne bolygassák a dolgokat”, „a helyi tanácsnak nincs beleszólása”, „kicsikék vagyunk ehhez”). A cikkben csak az ófalui oldal képviselői szólalnak meg (a mecseknádasdi és az ófalui tanácselnök, illetve az ófalui „nép” egy képviselője), közülük is a mecseknádasdi tanácselnöké a fő szerep, aki két hasábon keresztül szerepelhet; a másik fél nem kap lehetőséget álláspontja kifejtésére. Az újságíró által használt fogalomkészlet is markáns képet közvetít a konfliktusról: egyrészt erősen dichotóm jellegű az egész gondolatrendszer (a „kicsi”, illetőleg a „nagy”; a „közösség”, illetőleg az „állam” szembeállítás), másrészt nagy hangsúlyt kap a tervezett létesítmény kapcsán a „vég”, a „halál” fogalmi horizontja, amit az „atomtemető” megnevezés is kifejez.

Első pillanatban nem lehet tudni, mi adja a *megjelenés* apropóját, hiszen körülbelül fél év (!) telt el a benne tárgyalt események óta, ám a cikk közepén egy odavetett félmon-

datból kiderül, hogy a következő nap alakul meg Mecseknádasdon a PAV-val szembeni érdekvédelmi szervezet, a tájvédő egyesület, s az írás mintegy ezen esemény felvezetéseként szolgál; ebből a szempontból értelmezi, mutatja be a történeteket, konstruálja meg a konfliktus terét. E konstrukció során főként két tényező kap különleges hangsúlyt: egyrészt magának a szituációnak, másrészt a szereplőknek a meghatározása.

A szituáció definiálása

Mivel a cikk írója számára a központi problémát az a kérdés jelenti, milyen lehetőségei vannak egy közösségnek az őt egzisztenciálisan érintő döntések befolyásolásában, minden egyes eseményt, minden szereplőt olyan dimenzió mentén mutat be, hogy elősegíti vagy akadályozza-e az adott közösség érdekérvényesítését. Ez az eljárás különösen jól tetten érhető abban a folyamatban, ahogyan a konfliktus „múltját”, történelmét bemutatja.

Ennek a *múlt*nak az egyik kitüntetett pontját az – ófalui történetre nagyon hasonlító – magyaregregyi események jelentik,⁹ ezzel is sugallva, hogy Ófalu nem elszigetelt eset, hanem a magyar társadalomra általában jellemző döntéshozatali anomáliák aktuális példája. A cikk írója Magyaregregy kapcsán is azt emeli ki, hogy a döntéshozók kész helyzetet teremtettek, az érintettek megkérdezése nélkül jelölték ki a helyszínt, s csak heves tiltakozás eredményeképpen sikerült megakadályozni akaratuk érvényesítését. Itt található a cikknek a megkonstruált múlthoz kapcsolódó másik fontos, de elrejtett mondanója. Ha figyelembe vesszük, hogy az újság éppen az érdekvédelmi szövetség megalakulásának előestéjén jelent meg, akkor a magyaregregyi események felemlegetésének kétségkívül van egy olyan tanulsága, miszerint a tiltakozás sikeres is lehet; azt a helyszínt is feladta a PAV.

Az írás a *jelen* megkonstruálásakor a „bizonytalanság”, a „titok” és a „hatalom” fogalmait használja: az atomhulladék-tároló helykijelölése kapcsán egy olyan mechanizmust ír le, amelyben nincsenek rögzített szabályok, világos koncepciók, ahol a beruházó fél a tevékenységét mindvégig titokban tartotta, s mindehhez a hatalom segítségét is igénybe vette. Ennek megfelelően a jelenbeli, immár az ófalui helyszínre vonatkozó döntéshozatali eljárást bemutatva mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy még az államigazgatás legmagasabb köreiben is nagyfokú *bizonytalanság* van a terület jövőjét illetően. Még minisztériumi szinten sem tudják eldönteni, hogy a szénbányászatot fejlesszék-e, vagy atomtemető létesüljön itt. A problémát csak fokozták az államigazgatási szervek közötti kommunikációs nehézségek: egymás tevékenységéről nem vagy csak elégtelen módon tájékozódnak, ami a helyszínen tanácsstalanságként, bizonytalanságként csapódik le.

Az *általános szabályozás* kereteiről szólva a cikk – eredeti intencióinak megfelelően – hangsúlyozza, hogy noha maga a szituáció bizonytalanul definiált, az egyedüli szilárd pontot az jelenti, hogy a helyi tanácsnak az egész folyamatba nincs beleszólási joga, mert a döntés végül is a megyei tanács szakigazgatási szervének a kezében van. Ezen a ponton egy, a későbbiek során fontossá váló mozzanatra figyelhetünk fel. A konfliktus e korai szakaszában, amikor még nem lehetett igazából tudni, hogyan fognak megszer-

veződni a különböző táborok, ki milyen szövetségeseket tud maga mellett felvonultatni, a cikk megkonstruál egy, a későbbiek során egyre halványabb, majd teljességgel elvetett ellentétet a megyei és a helyi tanács között.

A szereplők definiálása

A cikkben megkonstruálódik a PAV-nak, illetőleg az atomtemetővel szembeszálló falunak a képe, s e „felstilizált”, idealisztikus kép elemei a konfliktus során a legkülönbözőbb interpretációkban nagyfokú állandóságot mutatnak. Lényeges, hogy ez a konstrukció eljárás mindig dichotóm jellegű, azaz az egyik oldal – Ófalu, illetőleg a PAV – definiálása soha nem önmagában, hanem mindig a másik oldallal szemben történik.

Az ófalui oldal

Az ófalui *táj* leírásakor a fő hangsúlyt az érintetlenség kapja. Egy hegyek közé zárt, a világ zajától távoli, háborítatlan település jelenik meg előttünk, amely infrastruktúráisan elmaradott ugyan, de az itt élők a természet közelsége és intaktsága kárpótolja mindenért. A hegyek-dombok által körülvett, oltalmazott, védelmezett falunak pontosan ezt az érintetlenségét sérti a (csak az érdekesség kedvéért: síkságon felépült) PAV megjelenése, itt avatkozik bele nagyon durván a falubeliek életvilágába, amikor a védelmet nyújtó tájat lerombolja, a hegyet legyalulja, s építési területté teszi a vidéket. Az újságcikkeket illusztráló fényképek pontosan ezt a jelenséget teszik vizuálisan megragadhatóvá: ahol még nem is olyan régen hegy magasodott, s érintetlen erdő volt, ott ma már kopár fennsík van, és rengeteg összedobált építkezési anyag csúfítja el a tájat. Míg az ófaluiak számára az adott terület *táj*, mégpedig fontos, kiemelt jelentőségű, kulturálisan és emocionálisan is fontos jelentéseket hordozó táj, addig a PAV ugyanezt a területet csupán átalakítandó, megmunkálendő ipari vidéknek tekinti.

Az Ófalu-kép másik fontos összetevőjét a karizmatikus, valóban a nép által választott *vezető* jelenti, aki egy új, fiatal, széles látókörű, jó kapcsolatokkal rendelkező, ugyanakkor a falujához kötődő nemzedéket is képvisel. Ebben az esetben fontos legitimációs pontként szerepelnek az 1985-ös tanácsi választások, amikor az új tanácselnököt éppen a korábbi, pártállami vezető ellenében választották meg.

Az Ófalu-kép harmadik elemét a „*nép*”, az itt élő emberek alkotják, akik a cikkben a „természet gyermekeiként” jelennek meg, ahogy az újságíró fogalmaz: ők a „cserzett bőrű, tiszta tekintetű falusiak”. Számukra – ahogyan a tájhoz fűződő viszony nál is láthattuk – a probléma elsősorban érzelmi szinten jelenik meg, főleg elemi indulatok (félelem, felháborodás) irányítják megnyilatkozásaikat. Az érzelmi beállítódást és az emocionális érintettséget jól reprezentálja a rövid kérdő mondatok és -jelek nagy száma, illetőleg a kissé konfúzus érvelésmód. A cikkben megkonstruált kép szerint ezek az emberek, noha őszintén fel vannak háborodva a történetek miatt, nem képesek igazából absztrakt szinten megfogalmazni problémájukat; azaz ebben segítségre, támogatásra szorulnak. A szerző nyilvánvalóan a következő nap eseményeire utalva veti fel a kérdést, hogy vajon lesz-e elegendő bátorságuk a vezetőikkel együtt kiállni érdekeik érvényesítése mellett.

A PAV-kép

A másik oldalon teljesen arctalan, kétes legitimációjú, minden karizma híján lévő emberek sorakoznak, a cikk egyszerűen nem nevezi a nevükön őket. Az ófalui karizmatikus vezetővel szemben (akinek a nevét rosszul írja a cikk szerzője) a másik oldal képviselői mint individuumok nem is léteznek, csak a munkahelyi beosztásuk szerint jelöltetnek („a PAV osztályvezetője”). Az ófalui helykijelölési eljárás ismertetése kapcsán a döntéshozók oldala teljesen differenciálatlanul jelenik meg; nem lehet tudni, kinek a nevéhez fűződtek az egyes döntések, nem derül ki, kik fenyegették meg a tanácselnököket, ki „osztotta le” korábban a lapokat, ki kárhóztatta passzív statisztaszerepre az ófaluiakat. A cikk mindvégig masszív fenyegetettségben élő embereket mutat be, ugyanakkor ez a látens, de mindenhol jelen lévő erőszak a háttérből ered, nem lehet pontosan tudni milyen csoporttól. Egész egyszerűen nincs ágense az eseményeknek, a cikk róluk beszélve mindvégig általános alanyt használ („döntés született”, „kijelölésre került”). Egyetlen dolgot ugyanakkor teljes bizonyossággal állít és hangsúlyoz: maguk a döntések rosszak, teljességgel elhibáztak voltak, a helyi társadalom legelemibb érdekeit is figyelmen kívül hagyták.

Ez a kép akkor változik meg alapvetően, amikor a cikk írója rátér az első ismeretterjesztő előadás bemutatására, amelyen megjelentek a PAV mérnökei, s a nyilvánosság előtt először vállalták fel az atomtemető-ügyet. Ettől a pillanattól fogva valamennyi, a nukleáris hulladéktároló kapcsán korábban hozott, elhibázott döntés „az ő számlájukra íródik”, a döntéshozatali folyamat valamennyi visszasságát visszamenőlegesen nekik tulajdonítják. Így egy olyan jelentésszintű dimenzió jön létre a PAV körül, amelybe minden korábbi, más szereplők (minisztériumok, ERŐTERV, Erómű Beruházási Vállalat, továbbiakban: ERBE) által elkövetett hiba, tévedés is beletartozik.¹⁰

A cikkben több, a konfliktus későbbi fázisában újra meg újra felbukkanó vádpont is megfogalmazódik: a PAV döntéshozói egyrészt nem önként, maguktól vállalták a helyi közösség tájékoztatását, hanem „úgy kellett iderángatni őket”. Amikor végre eljöttek, hihetetlenül arrogánsak voltak, kioktató hangon beszéltek az egyszerű emberekkel, sőt meg is alázták a falu népét, amikor azt mondták, hogy az atomtemető azzal az indirekt előnnyel jár, hogy megtanulnak az emberek mosakodni.¹¹ A PAV előadásaiban – mondja a cikk – ígéretben nincs hiány, ám amikor garanciákat kérnek, akkor csak homályos utalások hangzanak valamilyen „szuperbiztos nyugatnémet technológiára”, ám ez önmagában nem nyugtatja meg az embereket. A PAV tevékenységével szemben elemi szinten fogalmazódott meg a bizonytalanság: ki tudja, mi fog itt történni a közeljövőben, ha mégis felépítik az atomtemetőt, nem szállítják-e ide az ország összes radioaktív hulladékát, illetőleg a kiegészítő fűtőelemeket.

Elképzeltető, milyen hatása volt a cikknek a faluban. Noha a fél évvel korábbi eseményekre már csak halványan emlékeztek az ófaluiak, de most az újságban, kinyomtatva áll, egy ország tudta meg, hogy milyen sérelem érte őket. Maga a „mosakodási rész” vált végül is a paksi „arrogancia”, kioktató magatartás emblematikus jegyév. Ez a rövid, mindössze fél oldalas újságcikk vált a PAV számára is a konfliktus egyik fordulópontjává. Ettől kezdve tekintették a szemben álló felet egyértelműen ellenségnek. Maga a cikk egzisztenciálisan is mélyen érintette őket, még évek múltán is emlékeznek a címére, a megjelenés időpontjára, s a vele kapcsolatban alkalmazott szóhasználat is nagyon elítél-

ló: „hülyeség”, „hazugság”, „kiferdítés” stb. A cikkel valami szokatlan jelenik meg a PAV számára: felbomlik a szituáció korábbi értelmezése, miszerint itt valamifajta információhiányról, illetve ennek kielégítéséről van szó, s mivel támadják őket, s képtelenek arra, hogy másfajta stratégiát építsenek fel, ezért arrogánsak lesznek, és ők is támadásba kezdenek.¹²

A falugyűlés

Miután a tömegkommunikációban a *Magyar Nemzet*-beli írás után egyre-másra jelentek meg a tervezett atomhulladék-tárolóval foglalkozó, többnyire erősen kritikus jellegű cikkek, a konfliktus menetében is fordulat állt be: jelentősen megváltozott az ófaluiak és a paksiak közötti találkozási jellege. Az érdeklődés változatlanul hatalmas volt, ugyanakkor a hangulat egyre feszültebbé, „beszólásokkal” tarkítottá, ellenségessé vált. A hallgatóság bekiabált, kifütyülte a számára különösen ellenszenves előadókat. Minden résztvevő számára világos volt, hogy itt már nem egyszerű népfőiskolai vagy ismeretterjesztő előadásokról van szó, amit csak megerősített a megyei és országos szintű vezetés, valamint a sajtó reprezentatív jelenléte. Az ismeretterjesztő előadást – ahol a másik fél ugyan tehetett fel kérdéseket, valójában passzív szerepre volt kárhóztatva – felváltotta a falugyűlés mint olyan fórum, ahol a falunak joga van hivatalosan is véleményt nyilvánítani. A konfliktus egyik csúcspontját, az első szakasz végét is egy falugyűlés jelentette (1988. március 7.). Itt lezárult egy korszak a konfliktus történetében, ugyanakkor egy másik szinten – részben új, részben régi szereplőkkel –, egy új dimenzióban folytatódott.

A konfliktus *közvetlen környezete* is megváltozott időközben. Egyre hangsúlyosabban megjelent a színen – az újságcikkek után már a falugyűléseken is – a PAV egy régi ellenlábasa, a Baranya Megyei Tanács, annak is az Építésügyi Osztálya, mely az engedélyeztetési eljáráson keresztül már korábban akadályokat gördített a PAV útjába. Az atomhulladék-tároló engedélyeztetése akkoriban kétszintű folyamat volt: maga az atomhulladékkal kapcsolatos létesítmények engedélyeztetése az Egészségügyi Minisztériumhoz tartozott, a kiegészítő létesítmények (órtornyok, kiszolgálószemélyzet helyiségei) ügyében viszont a megyei tanács volt illetékes. Az agilis, a konfliktusban fontos szerepet játszó tanácsi osztályvezető nyíltan kijelentette, hogy figyelemmel kíséri a vitát, s csak akkor adja ki az engedélyt, ha a terület valóban alkalmasnak bizonyul.

A PAV számára ekkor már alapvetően nem az volt a tét, hogy sikerül-e meggyőzni a falubelieket vagy sem, hanem az, hogy e folyamat eredményeképp megkapja-e a létesítési engedélyt. Ha netán nem járna sikerrel, akkor azt a kutatásra, az előkészítésre elköltött több száz millió forintja és jó pár éve bánja. Eddig a PAV számára a legnagyobb rossz az lehetett, hogy az emberek nem értik őket, és zúgolódnak fognak, ám a nyolcvanas évek végén, a késő szocialista Magyarországon nem létezett olyan jogi fórum, ahol az ófaluiak fölléphettek volna a PAV terveivel szemben. A BMT bekapcsolódásával azonban egy olyan eljárásjogi lehetőség jelent meg a horizonton, amelybe az ófalui oldal bele tudott kapaszkodni, s ezen a területen sikeresen vehette fel a küzdelmet a PAV-val szemben.

Mivel ez a jogi lehetőség a nukleáris hulladéktemető létesítésére kiszemelt terület (geológiai, hidrogeológiai, építészeti) alkalmasságával függött össze, ennek megfelelően a *konfliktus tartalma* is eltolódott. Míg korábban az ismeretterjesztő előadásokon és a tömegkommunikációban is az érvelés kiindulópontjaként elsősorban a döntéshozatali eljárás anomáliái szolgáltak (az emberek is ehhez tudtak leginkább hozzászólni, különösebb szakmai ismeretek nélkül is megítélhető problémáról lévén szó), ettől kezdve egyre nagyobb szerepet kaptak a terület geológiai, hidrogeológiai, szeizmológiai stb. alkalmasságát firtató kérdések. Mindez szükségszerűen a szakmai dimenzió erőteljesebb megjelenéséhez vezetett, s az ófalui oldal nagyon korán belátta, hogy ezekben a kérdésekben csak szakemberek képesek hitelt érdemlően állást foglalni.

A konfliktus környezetében egy másik fontos változás is történt: az ófaluiak az egyik tájékoztató előadás után, heves indulatok közepette – „közfelkiáltással”, mondja az események egyik részese – elhatározták a *Mecseknádasdi-Ófalui Tájvédelmi Egyesület* megalakítását. Ezt a lépést az tette szükségessé, hogy az a néhány tevékeny emberből álló csoport, amely kezdettől fogva „vitte az ügyet”, úgy érezte, hogy az Atomerőművel mint intézménnyel szemben a falvak érdekében a továbbiakban már nem tud magán-személyként hatékonyan fellépni, ezért meg kell teremteni működésük jogi kereteit. A tiltakozók számára szükségessé vált egy olyan szervezet létrehozása, amelyet jogi személyként a PAV elfogadna tárgyalópartnernek. Így került sor 1988 tavaszán – az országban a frissen megszületett egyesületi törvény nyomán az elsők között – az egyesület bejegyzésére.¹³

A fordulópontot jelentő márciusi *falugyűlés* a PAV értelmezése szerint már a harc jegyében zajlott. Először is azért, mert – eltérően a korábbi alkalmaktól – ide a PAV képviselői már nem kaptak meghívót, de mivel tudták, hogy mi szerepel a gyűlés napirendjén, megjelentek a fórumon. Szó sem volt már a korábban megszokott joviális, baráti légkörről, – ahogy fogalmaztak – egy „tiltakozó hadjárat” kellős közepén találták magukat. A tét növekedését mutatta, s a PAV részéről mindenképpen újdonsága az eseménynek, hogy nagyon tudatosan készültek rá. Nemcsak a már „megszokott” csapat vett részt a gyűlésen, hanem jelen voltak a vezetők is. Közvetlenül bekapcsolódott a nukleáris igazgató, aki az adott szervezeten belül a legmagasabb szinten képviselte a hulladéktároló ügyét, megjelent a tervező vállalat, az ERŐTERV igazgatója, s a konfliktus során először képviseltette magát az Ipari Minisztérium, főosztályvezetői szinten. Ugyanakkor ezek az új emberek is a korábban már kudarcot vallott műszaki érvelést próbálták alkalmazni, a létesítmény műszaki adatairól, az engedélyeztetési eljárás procedúráiról beszéltek. Újra szóba került a kompenzáció kérdése, ezzel kapcsolatban tartották magukat a korábbi elvekhez, továbbra sem ígértek semmit, csökönyösen ragaszkodtak a vezérigazgatói állásponhoz. „Teljes csőd” – mondja az egyik interjúalany. A falugyűlés kiemelt helye a PAV számára arra is visszavezethető, hogy ezen a falugyűlésen a „főnökök” szerepeltek (le), az ő produkciójuk még gyengébbre sikerült, mint korábban a besztottaké („azóta is rötyögünk ezen, mert vissza szoktunk emlékezni” – mondja a korábbi menetekben is részt vett osztályvezető).

A falugyűlésen központi helyre került a kijelölt *terület alkalmasságának* a kérdése mint az a pont, ahol a vita pró vagy kontra eldönthető. Mivel a kutatásokat a PAV által felkért és megbízott szakértők végezték, s az ő tevékenységükkel kapcsolatban többször elhangzott az egyoldalúság, bizonyos kedvezőtlen adatok figyelmen kívül hagyásának

vádja, ezért már korábban felmerült,¹⁴ hogy fel kellene kérni egy szakértői bizottságot, amely a paksi anyagot átnézve véleményt mondana a terület alkalmasságáról. A falugyűlés végén – a BMT Építésügyi Osztálya jelen levő vezetőjének biztatására – határozatot hoztak arról, hogy felállítanak egy Társadalmi Bizottságot, amelynek a későbbiekben a független szakértők felkérése lesz a feladata. Ezt követően a tanácselnök javaslatára – hangsúlyozottan demokratikus szavazással – megválasztottak egy Társadalmi Bizottságot, azzal a céllal, hogy hivatalosan, a falvak lakosságát képviselő bizottságként felkérje a független szakértőket. Megállapodtak abban, hogy amennyiben a független szakértők alkalmasnak találják a területet, megindulhatnak a kompenzációs tárgyalások Ófalu és a PAV között, ha azonban nemet mondanak, nincs helye semmiféle további megbeszélésnek. Megállapodás született abban is, hogy a szakértői vélemény meghozataláig semmifajta döntés nem születhet az ügyben, egyfajta moratóriumot léptetnek életbe, amellyel az államigazgatás jelen levő képviselői is egyetértettek.

Ez a falugyűlés *fordulópontot* jelentett: mindkét fél elfogadta, hogy az ügyet az általuk megbízott szakértőkre hagyják, határozzanak a vitás kérdésekben ők. A PAV végül is ezt a döntést nem támadta, s emögött ott rejtőzik annak beismerése, hogy eddig követett stratégiájuk csak a probléma eskalációjához vezetett, zsákutcának bizonyult. Másrészt valamilyen szinten még elégedettek is lehettek a PAV döntéshozói a dolgok alakulásával, hiszen a vita az általuk erősen preferált szakmai szintre terelődött. Bíztaak abban, hogy a szakértőknek sikerül az, amiben ők végül is kudarcot vallottak: egy közös nyelvet találni.

Különböző perspektívák

A PAV érvrendszere

A PAV a konfliktus e szakaszában mindvégig csökönyösen ragaszkodott saját elképzelésrendszeréhez, s még akkor sem változtatta meg véleményét (például a kompenzáció kérdésében), ha önmaga számára is világossá vált, hogy az adott kérdésben helytelen, eleve vesztes álláspontot képvisel. A PAV megnyilatkozásaiban általában egy *koherens gondolati rendszer* keretén belül, az „általánostól” a „konkrét” felé haladva tárgyalta az atomtemető problémáját,¹⁵ míg a szemben álló oldal magatartása jellegzetesen reaktív volt, e felvázolt gondolatrendszer egyes elemeit támadta, kérdőjelezte meg. Természetesen ez a nézetrendszer az ismeretterjesztő előadásokon, a falugyűléseken soha nem került explicit, teljesen kifejtett formában elő, sőt a szemben álló oldal vádjainak hatására számos esetben meg is próbálták „elleplezni”, ugyanakkor az egyes argumentumok mindig ehhez a perspektívához kapcsolódtak.

Az érvrendszer egységessége, koherenciája természetesen nem a véletlen műve, hanem szoros kapcsolatban áll azzal a szemléletmóddal, amelyből kiindulva a PAV döntéshozói a konfliktust értelmezték. Ez a szakirodalom által „*koekázat-haszon perspektívának*” nevezett szemléletmód (Peters 1991; 1994) a döntési problémát – jelen esetben az atomtemető helyszínének kijelölését – egy optimalizálási feladatnak tekinti. Azt vizsgálja, hogy a különböző – választható – technikai opciók közül melyik kínálja a legna-

gyobb nettó hasznot. A döntéshozók számára e perspektíva úgy jelent meg, mint egy „természetes”, megkérdőjelezhetetlen álláspont, s fel sem merült számukra, hogy esetleg léteznek másfajta, alternatív jellegű perspektívák (Peters 1994), illetőleg az, hogy az e perspektíva melletti döntésben is találhatóak implicit értékszempontok (Mazur 1983). E nézetrendszer szerint léteznek biztos, tudományos eszközökkel rögzített „kaszzkodók” – adatok, mérések, arányszámok –, melyek segítségével meg lehet állapítani a létesítmény veszélyessége és várható haszna közötti, elfogadható arányszámot, léteznek olyan gazdaságossági számítások, amelyek alapján ki lehet számítani a kiválasztott terület kutatására fordítható összeg optimumát. Ebből következőleg az érvelés különböző szintjein nagy hangsúlyt kapott az „ésszerű ráfordítás” fogalma, az „abszolút” és a „relatív” közötti dichotómia.

Az általános elvek szintje

Az általános elvek szintjén a PAV érvelése a *veszély* és a *kockázat* fogalmi körül forgott; sok láthatatlan szállal kapcsolódott az 1960-as évek végének és 1970-es évek elejének „kockázatra”, „veszélyre” vonatkozó, főként formális-normatív szempontokat érvényesítő szakirodalmához (Starr 1969). Ezen az általános szinten kiindulópontként az adott tevékenység haszna és a vállalt kockázat közötti – általuk „indokoltság elvéként” emlegetett – összefüggés szolgált; azaz a „pozitív nettó haszonnak” nagyobbnek kell lennie a vállalt kockázat mértékénél. Ugyanakkor, amikor a PAV kockázatról, veszélyről beszél, ezzel egy önmaga számára veszedelmes szellemet szabadít ki a palackból: saját tevékenységének bemutatásakor ez válik a döntő, meghatározó ismérvvé.¹⁶

A kockázat értékelésére vonatkozó, korai irodalomból jól ismert módon hoztak fel példákat az atomenergiához kapcsolódó kockázatok számszerűsítésére, kiszámításának módjára, az adott tevékenység haszna és veszélyessége közötti arány meghatározására, s ennek megfelelően argumentációs rendszerük egyik alappontja szerint a társadalom kockázattűrő képessége egy tevékenység kapcsán 10^{-4} . Tehát az a tevékenység még elfogadott egy társadalomban, melynek következtében 10 000 ember közül 1 hal meg egy évben. Ugyanakkor egy atomerőmű jelentette kockázat – a küszöbdózissal rendelkező hatásokon kívül – csak valószínűséggel állapítható meg.¹⁷ A különböző nemzetközi szervezetek által kiszámolt küszöbdózis a PAV hivatkozásainak egyik leglényegesebb eleme; ez szolgál tevékenysége, illetőleg biztonságossága mértékének. Innen kiindulva a PAV döntéshozói számára mindvégig értelmezhetetlen volt a lakosság vonakodása az atomenergiától, mely ezen a kockázati skálán nagyon jó helyet foglal el, azaz biztonságos energiaforrásnak számít. Nem értették, miért félnek az emberek a nukleáris sugárzástól, holott a háttérsugárzás során mindenki többszörös értéket kap, mint az atomtemető közelében lakók.

Az általános elvek szintjéhez tartozik egy másik, a konfliktus során többször előke-rülő probléma, amit a PAV brosúrái „*optimalizálási elvnek*” neveznek, s ami már kicsit átvezet bennünket a lehetséges kockázatokkal szembeni védekezés területére. A PAV érvelése mind az atomtemető, mind az atomerőmű esetében – a kockázat-haszon perspektívának megfelelően – abból indul ki, hogy a kockázatos tevékenységek kapcsán tökéletes biztonság egyrészt soha nem érhető el, másrészt nagyon drága volna. Mind-

ezt a mindennapi életből vett példákkal – hidak méretezése, autók, különböző biztonsági berendezések tervezése – támasztják alá. Ez az érv azért fontos, mert meghatározta a helyszínkijelölés paramétereit, a szóba jöhető technológiákat. A PAV döntéshozói mindvégig az érvrendszer minden pontján különböző mérlegeléseket, számításokat alkalmaztak a kockázatok értékelésekor, s ezek mindig valamihez viszonyított, relatív jellegű értékelések voltak. Azaz ők az atomtemető kockázatát mindig más kockázatokhoz viszonyítva ítélték meg. Ebből következően értelmezhetetlennek tűntek számukra azok az ellenérvek, amelyek önmagában az atomtemető jelentette kockázatot emelték ki, s tekintették abszolút értéknek.

Alapvető ellentét figyelhető meg a két fél között az atomtemető és az atomerómű közötti viszony értelmezésében is: a PAV számára az atomtemető igazából az atomerómű miatt fontos; mindig az energiatermelés, illetőleg az atomerómű működőképességének viszonylatában beszélnek róla. Más szóval az atomtemető kockázatát s magát a létesítményt is mindig relatívan, valamihez viszonyítva ítélték meg. Ezzel szemben az ófalui oldalt nem nagyon érdekelte az atomerómű problémája, mondván, az messze (ráadásul egy másik megyében) van, az legyen a paksiak gondja. Számukra az atomtemető önmagában és önmagáért volt fontos, azaz a létesítmény által jelentett kockázatot mindig abszolút értékben ragadták meg.

Az atomerómű technológiája

Az atomenergia előállításának technológiáját ismertette a PAV döntéshozói különböző folyamatábrák segítségével próbálták elmagyarázni, hogyan működik az atomerómű, milyen fázisokon keresztül jutunk el a végtermékig. Általában ez volt az egész érvrendszer legbiztosabb, legtámadhatatlanabb pontja; itt a voltaképpeni mérnöki, szakmai kérdéseket tárgyalták, itt álltak a legszilárdabb talajon a viták során. Érthető módon az ellentábor – sem az ófaluiak, sem a hozzájuk kapcsolódó szimpatizánsok – nem érdeklődött túlságosan az iránt, mi is történik az erőművön belül: történik-e ott valamifajta környezetszennyezés; az erőmű a konfliktus során végig egy zárt, érintetlen világgént kívül maradt a csatározásokon.

Az érvrendszer e pontján mindig egyetlen kérdéskör váltott ki igazi vitát, és pedig az atomerómű és a közvetlen környezete közötti *interakció*. A rendszer gyenge pontjai mindig azok voltak, ahol az atomerómű és a külvilág érintkezett,¹⁸ így az ismeretterjesztő előadásokon az okozott felhördülést, hogy a hűtővizet megfelelő tisztítás után a Dunába bocsátják, illetőleg a kéményen át távozó, tisztított gázok említése is felborzolta a kedélyeket. Ez a kérdés kétségtelenül sok fejtörést okozott a PAV döntéshozói számára is, s valamilyen megoldást szerettek volna erre találni – itt elég arra utalni, hogy szótárunkban létezett az „atomeróműi környezetvédelem” fogalma. Ezen azt értették, hogy amit a radioaktív szennyeződésekkel az üzem területén belül lehet, azt ott kell tartani. A PAV számára ezen a ponton is egy időzített akna volt elrejtve: hogyan állapítható meg a környezettel való interakció optima, milyen arány állapítható meg az elengedhetetlen *szegregáció* és a szükséges *nyitottság* között? Ha túlságosan intenzíven jelen van a környezetében, akkor ez válthat ki irritációt, elutasítást, ha éppen ellenkezőleg: visszahúzódnak, izolálódnak, akkor ez a stratégia lehet kritika tárgya.

A konfliktus során konstituálódott az erőművön belül egy tér, amely egyfajta *védettséget* élvezett. Amíg ott bent vannak a „dolgozók” (különböző hulladékok, fűtőelemek, szennyeződés), addig minden rendben van. A konfliktus során senki nem kérdezett rá arra, hogy mi zajlik „ott bent”, a problémák mindig a környezettel történő interakciók során keletkeztek. Innen már csak egy lépés az ófaluiak által többször felvetett javaslat, hogy célszerű volna a nukleáris hulladékok tárolását magán az atomerőművön belül megoldani (ahogy ez egyébként ideiglenes jelleggel mind a mai napig történik). S ekkor már szóba sem kerültek geológiai, hidrogeológiai, a terület alkalmasságára vonatkozó érvek, egyszerűen úgy gondolkodtak: ha „bent van”, akkor biztos helyen van; illetőleg ettől kezdve egyedül a PAV gondja és felelőssége, mi történik a szennyező anyaggal. Mindemögött nyilvánvalóan a felelősség kiutalásának problémája húzódik (BonB 1996): kire milyen módszerekkel lehet a felelősséget átruházni?

A helyszínekiválasztás elvei

A nukleáris hulladéktároló helye kiválasztásának tárgyában ekkoriban még nagyon kevés konkrét előírás létezett, elsősorban egy MSZ-szabvány (MSZ 12344/2-80), illetőleg az egészségügyi miniszter későbbi rendeletének alapjául szolgáló tervezet formájában. Ezeknek az előírásoknak egyik fő jellemzőjük az volt, hogy a lehetséges helyszín kiválasztásának alapelveit illetően túlságosan is az általánosságok szintjén mozogtak, rendkívül sok, teljességgel a vágyak szintjén mozgó „óhajtást” tartalmaztak: „[...] a tároló terület talajvízszint feletti rétegei *kis* vízáteresztő és *jó* adszorpciós képességűek *legyenek*. A talajvíz lejtése és mozgási sebessége *kicsi legyen*” (Rósa 1988:22; kiemelés tőlem – Sz. Zs). Ez a rendkívül laza szabályozási mód – ahogyan korábban már említettük – nagyon nagy teret hagyott az eltérő interpretációknak, ami számtalan vita tárgya lett a különböző csoportok között. Honnan kezdve mondható egy geológiai képződmény adszorpciós képessége „jónak”, vízáteresztő képessége „kicsinek”; léteznek-e ehhez valamifajta „objektív mércék”?

Az előírások másik jellegzetessége, hogy néhány ponton teljesen ad hoc módon s következtelenül adtak meg különböző számokat, értékeket, amelyeket a nukleáris hulladéktároló létesítése során feltétlenül figyelembe kell venni, s be kell tartani. Az egyik ilyen szám a lakott területtől, a másik a vízforrásoktól és felszíni vizektől való minimális távolságra vonatkozott; mindkét esetben 500 métert határozott meg a szabvány. Itt rövid idő alatt megjelent az a probléma, hogy a különböző előírások ugyanarra a kritériumra más-más adatokat adtak meg (így például az előbbi példa kapcsán a tervezet már 1 kilométert javasol), ami megint csak szélesre nyitotta az interpretációs teret, másrészt az adatok „objektivitása” is többször megkérdőjeleződött. Rendkívül érdekes szerepet játszottak a számok a különböző vitákban – ahogyan ez a környezeti konfliktusok esetén máskor és máshol is megfigyelhető –; fokozatosan misztifikálódtak, mint a nyilvánosság, a laikusok számára is megragadható, szilárd adatok, pontok egy nehezen megközelíthető tárgyterületen.

Az általános elvek között az alábbi követelményeket sorolták fel: jó felszíni vízvezetés, talajvíz feletti rétegek kis vízáteresztő, jó abszorpciós képessége; megfelelő távolság lakott helytől, vízforrástól, felszíni vizektől; biztonságos megközelítés; gazdaságosság

(az azonos biztonságot adó helyek közül az olcsóbbat kell választani); illetőleg figyelembe kell venni még egyéb (demográfiai, honvédelmi, társadalmi, mezőgazdasági) szempontokat is. Ez a szempontrendszer is nagyon sokszor előkerült a konfliktus folyamán, mindkét fél által szívesen használt hivatkozási alap volt. Erre eleve predesztinálta az a tény, hogy nem rendezték el e követelményeket valamifajta prioritásrendszer mentén, mindegyik azonos szinten állt, s így mindkét szemben álló csoport – valamilyen probléma felbukkanása esetén – minden nehézség nélkül hivatkozhatott rájuk.

Az általános elvek szintjén a „biztonság” fogalma kapcsán már bemutatott abszolút-relatív dichotómia – s természetesen a mögötte húzódnó költség-haszon perspektíva – visszatér a nukleáris hulladéktároló lehetséges helyszínének meghatározása során is. A PAV képviselői számára a helyszínekiválasztás során az egyik legfőbb alapelv az volt, hogy ideális – abszolút biztonságos – terület nem létezik, mindig csupán optimális megoldás található. A biztonság garanciája ilyen létesítményeknél a kedvező természeti adottságok, illetőleg a műszaki beavatkozások együttese. Mindkét argumentum – azon túl, hogy teljes mértékben megfelel a PAV „működési filozófiájának”, miszerint tökéletes biztonság nem létezik, a kielégítő biztonságra kell törekedni – igazából a geológiai, hidrogeológiai stb. környezet okozta bizonytalanságok kiszűrésére irányul. Míg az első egy elméleti jellegű ökölszabályt fogalmaz meg, addig a második a mérnöki szemléletmódnak megfelelően a műszaki megoldásokat értékeli fel. Ebben a perspektívában a környezet folyamatosan úgy jelenik meg, mint a bizonytalanságok, fenyegetések forrása és kiindulópontja, amellyel az atomtemető úgy áll szemben, mint egy olyan terület, mely abszolút biztonságos, mert korlátlanul érvényesülhetnek a műszaki kritériumok.

Az érvek mögötti elképzelésrendszer

A PAV döntéshozói a konfliktus e szakaszában valóban meglepte, hogy az ófaluiak, a laikusok vonakodnak befogadni a hulladéktárolót, noha ők az ismeretterjesztő előadások, falugyűlések keretei között számos érvet sorakoztattak fel az atomtemető szükségessége és biztonságossága mellett. Az így előállt helyzetet értelmezve abból a feltevésből indultak ki, hogy a lakosság vonakodása elsősorban *tudáshiányból fakadó bizonytalanságra*, félelmekre vezethető vissza, ezért erőfeszítéseik egyik fő irányát az jelentette, hogy elmagyarázzák az embereknek: a radioaktív anyag nem veszélyes, nem kell tőle félni; igaz, lebecsülni sem szabad. Az atomenergia elfogadtatására tett törekvéseik a jelenség demisztifikálására irányultak. Főleg azt emelték ki, hogy a radioaktív sugárzás az élet természetes velejárója, nem valami rendkívüli, soha nem volt jelenség. Másrészt a különböző kockázat- és határértékek, valószínűségek pontos és számszerűsített megadásával azt próbálták sugallni, hogy az atomenergia kockázata kézben tartható, kalkulálható. Ugyanakkor az érvek mögött valójában világszerte különbségek rejtőztek (Scheuch 1980); az atomenergia védelmezői általában az iparosított társadalom, annak gazdasági, technikai érdekeinek háttéréből fogalmazták meg érveiket, míg az atomenergia ellenzői számára az atomenergia nem más, mint szimbólum, a megkérdőjelezett társadalmi rendszer központi eleme (Meyer-Abich–Schefold 1981). Ezt az alapvető meghatározottságot csak elmélyítették az államszocializmus körülményei, ahol a PAV – mint korábban

láttuk – szinte teljesen egybeolvadt a politikai hatalommal, berendezkedéssel, annak egyik fő szimbólumává vált.

Ez a konfliktusértelmezés és a belőle logikusan következő cselekvésmód nem ismeretlen a technikai beruházások körüli vitákat elemző kutatásokban: a „szakértők”, az adott létesítmény mellett érvelők álláspontja szerint a szélesebb nyilvánosság, a „laikusok” egy adott kérdésben a *tudományos ismeretek popularizálódása* révén tájékozódnak, s alakítják ki nézeteiket. Peter Sandmann a „hazard” (Sandman 1988: 163–168) fogalommal írja körül a szakértők nézetrendszerét a laikusok információfeldolgozási módszerével kapcsolatban: eszerint a tudományos ismeretek, miközben a laikusok elsajátítják őket, számtalan torzulásnak, módosulásnak vannak kitéve. Az okok közé sorolható egyebek mellett a tömegkommunikációs eszközök működésmódja, az ellenzők tevékenysége és a lakosság hibás, tévedésekkel teli recepciója (Peters 1991:29). E felfogás alapján a laikusok által megkonstruált nézetrendszer egy létesítmény vagy technológia veszélyességéről a szakértők által rögzített, egyedül helyes elképzelések – szándékos vagy önkéntelen – eltorzításaként értelmezhető. Ez a situációdefiníció H. P. Peters egyik tanulmánya alapján a következőképpen modellezhető (Peters 1991:16).

Problémák	Következmény	Végeredmény
a) a tömegkommunikációs eszközök manipulációja b) a nyilvánosság elutasító magatartása c) a szakemberek és a nyilvánosság közötti kommunikáció zavara	a lehetséges előnyök és hátrányok téves észlelése	az elfogadás krízise

A PAV döntéshozóinak interpretációjában a konfliktus e szakaszában az adott technológiák/létesítmények elfogadásáról van szó, azaz a vitákban, az összecsapásokban valójában az *elfogadás krízise* fejeződik ki. A PAV mérnökei szerint a laikusok, az ófaluiak helytelen beállítódása mögött információhiányból fakadó félreértések, hibás értelmezések rejtőznek. Ebből fakadóan egyszerűen képtelenek belátni az adott létesítmény biztonságosságát, félreismerik az atomtemető lehetséges előnyeit és hátrányait. A laikusok „hibás értelmezéseiért”, téves elképzeléseiért elsősorban a *tömegkommunikációt* tették felelőssé, hiszen manipulálja, félrevezeti a lakosságot, ráadásul az egész technológiát rendkívül kedvezőtlen színben tünteti fel.

A laikusokkal való kapcsolattartás, a „helyes” ismeretek közvetítésének nehézségeit két további tényező is fokozza: egyrészt, hogy a nyilvánosság rendkívül rosszul tájékozott, nagyon kevés és felületes ismerettel, természettudományos tudással rendelkezik azon a területen, amelyre a PAV egész érvrendszere felépül, s ezért az egyes argumentumokkal a címzettek nem tudnak mit kezdeni.¹⁹ Másrészt az, hogy a szakértők, a mérnökök – akik grafikonok, számok, rajzok segítségével próbálták racionális érveket megfogalmazni az atomenergia, illetőleg az atomtemető mellett – egyszerűen képtelenek arra, hogy a szakmai ismereteket lefordítsák egy, a laikusok számára is érthető nyelvre.

Mindebből egyenesen következik, hogy a probléma lehetséges megoldását a PAV abban látta, ha „megfelelő” emberek „adekvát” és „torzításmentes módon” ellátják a lakossá-

got a „helyes” adatokkal, „felvilágosítják” őket. Mivel – szerintük – egy műszakilag korrekt beruházásról van szó, s az ügy folyamán – szerintük – a PAV mindvégig megfelelő módon járt el, világosan következik, hogy itt egy *kommunikációs problémáról* van szó, amely akkor oldható meg, ha hiteles emberek a falubeliek előtt is meggyőzően érvelnek. Korábban már utaltunk arra a folyamatra, ahogyan ez a problémakoncepció lefordítódott a konkrét cselekvések szintjére. Eszerint egyre több és egyre magasabb beosztásban levő embert kell mozgósítani arra, hogy (vélt) igazáról meggyőzze a szemben álló felet, mondván: ha nem értik a mondandót, egyre hangosabban kell beszélni.²⁰ Az, hogy mennyire meghatározta ez a szemléletmód, elképzelésrendszer a PAV tevékenységét, kitér az azokból a beszámolókból, amelyek arról szólnak, hogy a magasabb beosztásban levők folyamatosan kioktatták a falugyűléseken részt vevő csapatot, „hogyan kell ezt jól elmondani”. Amikor a stratégia kudarca már előrevetítette az árnyékát, s amikor már a PAV háromfős gárdája is elégedetlenkedni kezdett a rá kiosztott szereppel („nem vagyok én végül is prédikátor, én elmondom, amit tudok, gyertek, mondjátok, ha okosabbak vagytok” – háborog az egyik adatközlő), akkor kerül be közvetlenül a magasabb beosztásban levő vezetőség is a konfliktusba; már láttuk, milyen sikerrel.

E szemléletmód természetesen nem a véletlen műve, sok szállal kapcsolódik a múlt-hoz, hiszen a PAV megalakulása óta az ott dolgozó mérnökök – egyfajta önlegitimációs szándékkal és missziós tudattal is felszerelve – számos helyen tartottak előadásokat arról, mi az atomenergia, hogyan működik az atomerőmű, s más hasonló kérdésekről. Tulajdonképpen ez volt az egyedüli közeg, ahol kapcsolatba kerülhettek a társadalom szélesebb rétegeivel, s ahol egyáltalán beszélhettek az atomerőműről, az atomenergia problémájáról. Ezek az előadások egyrészt különböző hivatalos szervezetek (Polgári Védelem) keretei között zajlottak, másrészt ismeretterjesztő társaságok (TIT) kérték fel erre a PAV mérnökeket. Ám mindkét esetben közös tapasztalatuk volt a totális érdektelenség („volt, hogy kivonultunk a moziba, vittük magunkkal a cuccokat, nem volt a kutya sem” – kesereg az egyik adatközlő).²¹ Mindez a PAV emberei számára – azon túl, hogy a sikertelenség személyesen is érintette őket, illetőleg missziós tudatukat is megtépázta – azt jelentette, hogy a külvilághoz, a laikusokhoz, a hallgatósághoz fűződő viszonyukat úgy értelmezték, mint egy kommunikációs problémát: azaz az üzenet tartalmával (amit elmondanak) minden teljesen rendben van, a hallgatósággal sincs különösebb probléma, csak ez a két faktor valahogy nem találkozik.

Az ismeretterjesztő előadás mint műfaj kiválóan illeszkedett a PAV önképéhez. Lehetőséget adott a missziós tudat, illetőleg az aufklerista attitűd kiélésére, és széles körben bemutathatta azt a munkát, amelyet ők – nemcsak önmaguk, hanem az ország egésze számára is – nagyon fontosnak tartottak. Ugyanakkor az ismeretterjesztő előadás, mint a neve is mutatja, pontosan kiosztja a szerepeket: az egyik fél rendelkezik az ismerettel/tudással (és fontosnak tartja annak terjesztését), a másik fél nem. Ezért elképzelhetetlen, hogy ebben a műfajban vita alakulhasson ki. Ha a másik fél mégis megkérdőjelezi az ismereteket, akkor egyszerűen azért teszi, mert fogalma sincs a szakmáról. Magában a „felvilágosítás” folyamatában kétségkívül eleve benne rejlik egy paternalisztikus attitűd, amely előre kiosztja a szerepeket, s ezekhez hatalmi pozíciókat is hozzárendel. A PAV tevékenységének hátterében mindvégig jelen levő tájékoztatási kényszer csak és kizárólag a saját tevékenység bemutatására korlátozódott, szóba sem került például a döntéshozatali folyamat nyilvánossá tétele. Ebben a szemléletmódban egyszerűen nem tud

megjelenni az a kérdésselvetés, hogy talán nem a felek közötti csatorna inadekvátsága, hanem a két szereplő csoport közötti eltérő érték- és világszemlélet, a másfajta kulturális tudás hozza létre a konfliktust, ahogy az sem, hogy talán a konfliktus kontextusának vannak figyelembe veendő, releváns, az eseményeket befolyásoló dimenziói.

Az „ófaluiak” érvrendszere

A „másik oldal” érvrendszerének rekonstruálása nehezebb és összetettebb feladat, mint a PAV döntéshozói által képviselt nézetrendszer interpretációja. Az „ófaluiak” megnevezés sokkal kevésbé homogén közösséget foglal magában, mint a PAV döntéshozói. Jól elkülöníthető módon két csoportot tudunk megkülönböztetni. Az egyik a falu előregedő, visszahúzódó, minden politikai megnyilvánulástól tartózkodó lakossága. Az atomtemetővel kapcsolatos híreszteléseket ugyan bizalmatlanul fogadták, de az ismeretterjesztő előadásokon a PAV szakmai érveléséhez nem igazán tudtak hozzászólni. A másik csoportot a faluban, illetőleg a szomszédos községben, Mecseknádasdon élő értelmiségiek (orvos, tanító, főiskolai tanár) alkották. Mellettük aktív szerepet játszott az ügyben egy pécsi, illetőleg budapesti – döntően szintén értelmiségiekből álló – társaság, amelynek a közelben volt nyaralója, hétvégi háza. Ez a csoport, mely a szakmai érvek kezelésében, feldolgozásában, vitatásában a falubeliek segítségére sietett, olyan emberekből állt, akiket a falu ismert, s – főként – akikben megbízott, s akik otthonosan érezték magukat ebben a világban. Kétségkívül rendelkeztek a „hazai pálya” előnyével, ismerték a környéket és a falu lakóit. Érdekes és feltűnő az erős emocionális érintettség,²² mely a falubelieket s az ügyeket vivő csoport tagjait egyaránt jellemezte. Ez azt mutatja, hogy az atomtemető megjelenése egzisztenciálisan fontos, alapvető pontokat érintett az adott közösség életvilágán belül. Az emberek számára a Paks Atomerőmű – akarva-akaratlanul – a hatalmi gótgöc, az erőszakosságot, a „kisemberek” véleményével nem törődő, az államhatalomhoz nagyon közel álló szervezetet jelenítette meg. A másik oldalhoz tartozók a falugyűléseken többször kellemetlen helyzetbe kerültek, amikor kiderült: valamilyen helyi vagy környékbeli földrajzi helyről, közelmúltbeli eseményről semmifajta ismerettel nem rendelkeznek – s ez fontos dimenziót jelentett a MI és az ŐK definiálása során.

Ez a réteg informálisan már korábban is egy kört alkotott, egyrészt a hasonló érdeklődés, másrészt a városból származó, közeli kapcsolatok révén. Más-más indíttatásból, eltérő érték- és preferenciarendszerrel és különböző intenzitással vettek részt az atomtemető körüli küzdelmekben, ám a PAV elleni fellépéseik során mindig egységet demonstráltak. Ezen az alapvető szinten túl azonban nagyon eltérő indíttatások, problémakoncepcióik léteztek: volt olyan résztvevő, aki számára ez az ügy egyértelműen (ellenzéki) politikai tevékenységként definiálódott; olyan területként, ahol közvetve az adott politikai rendszer működés módja kérdőjelezhető meg, bírálható. Mások – főként a konfliktus későbbi szakaszában, a rendszerváltás környékén – felismerték, hogy az ügyből politikai tőke kovácsolható, amely megnyitja a politikai karrier lehetőségét. Egy harmadik csoportot alkottak azok, akik tisztában voltak ugyan a konfliktus politikai implikációival, s adandó alkalommal ki is használták ezt, ám számukra mégis inkább környezetvédelmi problémáról volt szó, amelyben az utódok egészsége és biztonsága, a természeti kör-

nyezet, a kockázatmentes élet forog kockán. S voltak olyanok is, akik számára az „atomtemető-ügy” nem volt más, mint kaland, kihívás, meccs („a magyar ember szereti a meccset; s ezt megnyerték, tagadhatatlan” – kesereg a PAV egyik döntéshozója), olyan alkalom, ahol hőssé lehetett válni, ahol túl lehetett járni az ellenfél eszén.

Az ófalui oldal *problémakonceptualizációjának* legalapvetőbb jellemzője az volt, hogy elutasítja a kockázat-haszon perspektívát, azt a szemléletmódot, amely optimalizálási problémának, nettó haszon kalkulációnak, azaz tisztán mérnöki-szakmai feladatnak tekint az atomtemető létesítését. Ugyanakkor nem is kötelezte el magát valamilyen más, alternatív szemléletmód mellett, inkább többfajta, lehetséges perspektívából kiindulva hozott fel – éppen ezért – meglehetősen heterogén érveket az atomtemető ellen. Az ófaluiak érvelése, szemlélete a mindennapi gyakorlatban használatos racionalitásmintákat követte, melyek kiindulópontjául és vonatkoztatási terepül nem annyira a tudományos, szakmai kérdések és tudás, az ökonómiai, technikai információk szolgáltak, mint inkább az, hogy ki milyen pozíciót foglal el az adott társadalmi térben, és milyen szavahihetőséggel bír. Azaz számukra a vitában képviselt pozíciók elfogadhatóságát a társadalmi szereplők múltbeli és jelenlegi viselkedése határozta meg. Az információfeldolgozás e – Sandmann által „peripheral route”-nak nevezett – formája periférikus szempontokat (szavahihetőség, nézetek megjelenésének gyakorisága) alkalmaz egy meghatározott vélemény elfogadásakor vagy elutasításakor, s nagy jelentőséget tulajdonít a hiteles és releváns vonatkoztatási csoportok, a véleményvezérek szerepének (Sandmann 1988).

Az ófaluiak *argumentációjában* éppen ezért nem lehetett találni olyan jól felismerhető struktúrát, mint a PAV érvrendszerében; inkább reaktív, reflexív, elsősorban a PAV által előadott tényekhez, érvekhez kapcsolódott, ott kereste a lehetséges támadási pontokat.²³ Mivel célja nem annyira egy gondolatrendszer felvázolása volt, mint inkább a kritizálható nézetek, felvetések összegyűjtése, így maga az érvrendszer nem is törekedett erre. A konkrét, „tárgyszerű” ellenvetések mellett főként másfajta perspektívákból, alternatív szemléletmódokból származó érveket hoztak fel az atomtemető kapcsán. Alapintenciójuk mindvégig az atomtemető ófalui elhelyezésének megakadályozása volt, az atomenergia felhasználása által felvetett társadalmi, kulturális problémák csak annyiban érdekelték őket, amennyire azok e céljuhoz felhasználhatóaknak tűntek.

A „szakmai” kérdések pszeudotudományos kritikája

Az ófaluiak a paksiak által képviselt szakvéleménnyel csak azokon a pontokon tudtak mit kezdeni, amelyek valamilyen szinten számukra is lefordíthatóak voltak, az ő életvilágukon belül is relevanciával rendelkeztek. Ezeket elsősorban a hely kiválasztását, az adott területre jellemző geológiai, hidrogeológia viszonyokat megkérdőjelező, pszeudotudományos érvek képviselték. Ezek olyan szakmai kérdésekre vonatkoztak, amelyek „józan ésszel is megítélhetők”, ahogy az egyik adatközlő kifejezte.

A források kérdése szinte valamennyi beszámolóban nagy hangsúlyt kapott, és későbbi győzelmüket nagyrészt az ebben a kérdésben elfoglalt álláspontjuknak tulajdonítják. Ennél a problémánál a PAV a saját csapdjába esett, hiszen többször hangoztatta, hogy egy nukleáris hulladékártó helyének gondos kiválasztása során az egyik legfontosabb feltétel, hogy megfelelő távolságban legyen a felszíni és felszín alatti vizektől, s

ezt az előírást az ófalui helyszín maximálisan kielégíti. Mindezt alátámasztandó, a nukleáris hulladékártól leginkább veszélyeztető elemként, mintegy katasztrófaszenárióként azt írták le, hogy az izotópok valamilyen módon belekerülnek a vízforrásokba, s hangsúlyozták, hogy ennek megakadályozására mesterséges gátakat kell építeni.

Az ófaluiak sűrűn használt „szakhivatkozásai” kiemelték, hogy a környéken köztudottan több forrás (számukat 2-3 és 25 közé teszik) is ered. Ez egy olyan szilárd, objektív, megcáfolhatatlannak tűnő pont volt, ahol a PAV adatait hibásnak találták, s e kérdés tisztázása olyan problémahorizont előtt zajlott, ahol minden érdekelt rendelkezett valamifajta tudással. Ugyanakkor a „forráskérdés” nemcsak azért vált az ügy egyik legfontosabb szimbólumává, mert ehhez minden érdeklődő hozzá tudott szólni, hanem mert nagyon jól szemléltette, hogy a PAV mennyire idegenül mozog az, úgymond, „megkutatott” területen, hiszen „nyilvánvaló tények” elkerülték a figyelmét.²⁴ Miután kiderült, hogy az adott határon belül valóban léteznek vízforrások, ezt az *adatot* az ellentétes oldalon állók rögtön különböző módon kezdték értelmezni. Az ófalui fél számára ez „objektív”, s ráadásul világos volt, számszerűsített, pontosan definiált előírásként jelent meg, amellyel egyetlen teendő van: be kell tartani. A PAV pedig megpróbált emellett érvelni, hogy a források minimális távolságának meghatározása nem egy objektív „természeti törvény”, hanem emberek alkotta előírás, amely alkalomadtán megváltoztatható, és álláspontjuk szerint meg is kell változtatni, mert a „világon egyedülállóan szigorú megkötés”. Az ófalui oldal úgy érezte, hogy e számszerűsített, „objektív formában” létező, a hivatalosság pecsétjével ellátott szabály segítségével sikerült „tetten érnie” a PAV-ot, s egyúttal azt is a fejére olvashatja, hogy saját szája íze szerint akarja a szabályokat változtatni.

Morális perspektívákból megfogalmazott ellenérvek

Az ófaluiak argumentációja az általánosabb jellegű kérdések – így a kockázat megállapítása, a veszély/biztonság problémája – tárgyalásakor a PAV kockázat-haszon perspektívájával szemben más, alternatív jellegű nézőpontokból kiindulva fogalmazta meg kritikáját, s ezeken belül jelentős szerepet játszanak az *etikai-morális kérdések*. Az egyik jellegzetes, sokszor előkerülő érv a PAV által előszeretettel alkalmazott kockázatszámítási módszer „katasztrófaelméleti” kritikáját fogalmazza meg. Míg a PAV döntéshozói elhanyagolhatóan csekélynek adták meg a meghibásodás, az esetleges katasztrófa esélyét, addig a TB különböző képviselői azzal érveltek, hogy ez a nagyon csekély – akár 1 százalékos – katasztrófaesély az ott élők számára, akiknek korábban ezzel nem kellett számolni, 100 százalékos. Többször hangsúlyozták – s ez is a környezeti konfliktusokban fölbukkanó jellegzetes érv –, hogy semmifajta lehetséges haszon nem igazolhatja morálisan a katasztrófa lehetőségét. A katasztrófa potenciál alátámasztásakor Csernobil felidézése szintén az elvi, általános jellegű érvek közé tartozott; s tekintve, hogy e név valóban egy hatalmas méretű katasztrófa emblematikus jelölője, gyakorlatilag az atomenergiával, az atomtetemével kapcsolatos mindenfajta aggodalom bármikor alkalmazható hivatkozási alapjává vált (Krohn–Weingart 1986; Terestyéni 1989). A „kockázat” fogalma az ellenzők számára kétségkívül rendelkezett azzal a tulajdonsággal, hogy emócionális miatt a szélesebb nyilvánosság számára is megközelíthetővé, megragad-

hatóvá tette a konfliktust, miközben az érvelést felruházta egyfajta pszédotudományos látszattal.

A konfliktus során többször megfogalmazódik az a morális jellegű felvetés, hogy az atomenergia katasztrófatenciálja túlnő az emberi képességeken, felelősségtudaton, illetőleg nagyon élesen felveti a következő generáció megterhelésének felelősségét. Szívesen alkalmazott általánosabb jellegű perspektíva az értékekhez, értékelképzelésekhez kapcsolódó problémák felsorolása, amikor az ófalui oldal képviselői azt a kérdést vetik fel, hogy a most, a mában hozott döntésnek olyan következményei lesznek, amelyekkel az utódainknak is, sőt elsősorban nekik kell számolniuk.

Ennek a fajta morális érvelésmódnak a preferálása nagymértékben meghatározza az ellenzők megnyilvánulásait, ám egyúttal a konfliktus pályáit is kijelöli. A kockázatot felvállaló – és felvállaltató – cselekvések morális kriminalizálása nagyon sötét képet fest a szemben álló oldal képviselőiről, az atomenergia felhasználását elősegítő mérnökökről, szakemberekről. Niklas Luhmann az ökológiai kommunikáció törvényszerűségeit vizsgálva kiemelte, hogy a morális dimenziót főként akkor szokták igénybe venni, ha a fontosnak tartott kérdésekben a véleményalkotás során bizonytalanságok figyelhetők meg. Azaz ha a diffúz és komplex jelenségek, továbbá a nagyon eltérő következtetések miatt bizonytalanság lép fel (Luhmann 1993:331). Luhmann ugyanakkor figyelmeztet arra is, hogy a kommunikáció morális dimenzió irányába történő eltolása fölöttébb kockázatos, hiszen könnyen intoleranciához, a pozíciók fixálódásához vezethet, mivel a másiról olyan képet sugall, mint aki nem tartja be a játékszabályokat.

Az ófalui fél folyamatosan kísérleteket tett az atomtemető körüli diskurzus kitágítására, s a környezetet veszélyeztető közvetlen kockázatok helyett inkább a közvetett következményeket, a PAV döntéshozói által „szakmai kérdéseknek” nevezett témák helyett a társadalmi, politikai problémákat állította előtérbe. Ez a szemléletmód az atomtemetőt nem annyira műszaki paramétereken keresztül próbálta megítélni, mint inkább társadalmi/kulturális hatásai révén. Így az ófalui helykijelölést elutasító ellenérvek is túlmentek a szigorúan szakmai-technológiai jellegű horizonton, s másfajta – a hely kiválasztását *lokális társadalmi, társadalompolitikai* megfontolásokból megkérdőjelező – perspektívákat is bekapcsoltak az érvelésbe. Az egyik leggyakrabban hangoztatott érv ezen túl kiemelte a megye sajátos, aprófalvas településstruktúráját, mondván: a lakosság amúgy is szegény, s az atomtemető létesítése tovább fokozná a lakosság elvándorlását, s a mezőgazdasági terület értékvesztése pedig növelné az elszegényedést. Az ófalui fél törekvésének iskolapéldája volt az a némileg *politikai* jellegű ellenérv, hogy az egész országban már szinte csak Baranyában vannak 100 százalékosan nemzetiségi falvak, s ha – „ebben a kiélezett nemzetiségpolitikai helyzetben”, mondja a TB egyik vezetője – az atomtemető hatására megindulna a lakosság elvándorlása, annak is beláthatatlan következményei lennének.

Bizalmatlanság az intézményekkel szemben

Már a kockázat fogalmával kapcsolatban megfigyelhető volt az a jelenség, hogy a létesítmény ellenzői számára azért is fontos ennek használata, mert támadhatóvá, felelőssé teszi az állami szerveket, amelyeknek kötelességük volna az emberi élet védelme, a ve-

szély minimalizálása. A fogalmat így vádként alkalmazták, melynek segítségével az állami szervekkel szemben bizalmatlanság fogalmazható meg (Peters 1991:126).

A TB, a lakosság és a tömegkommunikáció által talán legtöbbször hangoztatott problémát az jelentette, és egyben a legnagyobb felháborodást az okozta, hogy az atomtemető ügyében a PAV a lakosságot, úgymond, kész helyzet elé állította. Előzetesen nem egyeztetett a helyi közösséggel, nem *tájékoztatta* azt. Akkor került – és akkor is csupán a véletleneknek köszönhetően – nyilvánosságra az ügy, amikor a kutatás már gyakorlatilag befejeződött, az engedélyeztetési eljárásban pedig csak az utolsó pecsétek hiányoztak. Az újságcikkek, riportok, falugyűlések egyik állandóan visszatérő sztereotip érve, hogy az atomtemető létesítésének kérdésében pontosan azok lettek teljes mértékben passzív szemlélői szerepre kárthatva, akiknek itt van a házuk, itt élnek. Mindezért a falubeliek, a TB és a nyilvánosság főleg a PAV-ot tette felelőssé.

A PAV, különösen a munkálatok elején, valóban nem tett semmit azért, hogy a helyi közösség egyáltalán tudomást szerezzen arról, milyen létesítményt terveznek a közelbe. Ugyanakkor a PAV csak részben volt felelős a tájékoztatás elmulasztásáért, hiszen a megyei és helyi vezetők már az 1980-as évek közepén tudtak arról, mi készül Ófaluban, a tervekhez beleegyezésüket adták, sőt, külön kiemelték a társadalmi tájékoztatás fontosságát – az ügyben mégsem történt semmi. Amikor napfényre került a nukleáris hulladéktároló terve, mindenki a másik felet vádolta meg a tájékoztatás elmulasztásával. A helyi tanács azzal védekezett, hogy ő legalább megpróbált tájékoztató előadásokat szervezni, másrészt hangsúlyozta, hogy egész egyszerűen nem rendelkezik megfelelő apparátussal a tervek elbírálásához, s ilyen esetben inkább központi tájékoztatásra volna szükség. A központi szervek egyrészt elismerték, hogy valóban hibáztak, mert nem készült el egy tájékoztatási stratégia, de a tanácsok helyben tehettek volna valamit, hiszen ők is rendelkeztek minden ismerettel. A PAV sokáig nem tudta eldönteni, milyen stratégiát válasszon. Ha elkezd egy tájékoztatási hadjáratot, csak azt éri el, hogy az embereket maga ellen hangolja („minél többet nyugtatják az embereket, annál idegebbek lesznek” – hangzik a nukleáris igazgató egyik axiómája),²⁵ s mivel már sokat investált mind pénzben, mind kutatásban az ófalui helyszínbe, tartott attól is, hogy egy esetleges kommunikációs kudarccal mindez el fog úszni. Másrészt a PAV döntéshozói kezdetektől fogva problémásnak gondolták – s ez be is igazolódott – azt az alapállást, hogy a beruházó érveljen saját beruházása mellett, hiszen senkitől sem várható el, hogy elemi érdekei ellen tegyen bármit is.

Az ófalui oldalon megfogalmazódó érvek főként *politikai perspektívából* tekintettek a konfliktusra, értelmezték a történeteket. Ebben a szempontrendszerben központi helyet foglal el a PAV mint kiemelt nagyvállalat, a szocializmus egyik büszkesége, illetőleg a politikai hatalomba beépült paksi döntéshozók elleni küzdelem. A PAV által hangoztatott technokrata érveket, a vállalat tevékenységét így politikai dimenzióban ragadták meg, ahol minden aktus mögött valamifajta burkolt hatalmi viszony rejtőzik. Az adott létesítmény pedig nem valamilyen technokrata jellegű, számszerűsíthető döntés, hanem egy olyan politikai folyamat eredményeképp jöhet létre, amelyben különböző társadalmi csoportok – ebben az esetben az ófaluiak – képviselhetik és jeleníthetik meg érdekeiket.

Az érvek mögötti elképzelérendszer

Az ófaluiak – s elsősorban az eseményeket végül is irányító csoport – előtt a konfliktus e szakaszában mindvégig (hol kimondva, hol kimondatlanul) az atomtemető elkerülésének célja lebegett. A konfliktus későbbi menetét meghatározta az a tény, hogy az ófaluiak élesen visszautasították a PAV azon konfliktusdefinícióját, miszerint itt ismerethiányból, a tömegkommunikáció negatív tevékenységéből és a mérnökök kommunikációs kompetenciahiányából fakadó bizalmatlanságról és ellenkezésről volna szó, amely az ismeretterjesztő előadások révén megszüntethető és feloldható. Az eseményekre kezdetektől fogva úgy tekintettek, hogy egy, a politikai térben jelentős támogatókkal rendelkező nagyvállalat felforgatta mindennapi életüket, tendenciózus, stratégiai kijelentésekkel akarja tervét megvalósítani, s ők ezzel az erőszakos fellépéssel szemben védekezni próbálnak. K. P. Japp az új társadalmi mozgalmakat vizsgálva megállapította, hogy a kockázatos technológiákhoz, létesítményekhez fűződő viszonyukat nem annyira e lehetséges veszélyektől való szorongás jellemzi, mint inkább azon intézmények, szervezetek iránti bizalmatlanság, amelyek a kockázatok kezelésével vannak megbízva (Japp 1993). Ebben az elképzelérendszerben az atomtemető körül nem értékesleges, „szakmai”, mérnöki kérdéseket tárgyaló, tudományos tények körül forgó diskurzus zajlik, hanem az egész vita belekapcsolódik egy nagyobb társadalmi modellbe, ahol az intézmények, személyek megítéléséhez mindennapi praxisból fakadó kompetenciát használnak fel a szereplők. Azaz nem tudományos tények, szakmai ismeretek kerülnek megvitatásra, sokkal inkább olyan kérdések merülnek fel az atomtemető kapcsán, hogy ki milyen érdekeket követ, kinek mi használ, mi nem, mit jelent a kockázat-haszon igazságos elosztása.

Két mozzanat már a konfliktus leelején világos volt az ófalui oldal képviselői számára, s ez a felismerés meghatározta a konfliktus menete során tanúsított stratégiájukat. Belátták, hogy egyedül, magánemberként nem szállhatnak szembe a siker reményében az atomerőmű törekvéseivel, érdekeik érvényesítéséhez mindenképpen egyesületet kell alapítaniuk. Konszenzus volt közöttük abban a kérdésben is, hogy szövetségeseket kell keresni és találni, s itt a természetes érdekközösségből fakadó kapcsolatokon (lásd BMT) túl hamar felismerték a nyilvánosság erejét.

Már az első ismeretterjesztő előadásokon, falugyűléseken kiderült számukra, hogy az összefüggéseken nem csupán az elhangzott érvek, ellenérvek érdekesek, hanem az a mód is, ahogyan ezek egyben kijelölték a konfliktus pályáját, s létrejött egy aszimmetrikus szituáció, amelyben „nagyon egyenlőtlenül vannak kiosztva a lapok”. Az egyik oldal tudományos szakvéleményekkel alátámasztott, „objektívnek”, így támadhatatlannak tűnő nézetrendszert képviselt és próbált elfogadtatni, miközben a másik oldal egyáltalán nem rendelkezett ilyen típusú szakmai ismeretekkel. Az egyik oldalon hatalmas, az államparátus, a politikai hatalom különböző intézményei által támogatott szervezet állt, míg ők csak magánemberekként léphettek fel. („A mi igazunkat ezeken a fórumokon keresztül nem lehetett védeni” – mondja az egyik adatközlő.) Ettől kezdve folyamatosan kísérleteket tettek a helyzet átdefiniálására, a korábban leosztott lapok újraosztására, a kezdeti, aszimmetrikus viszony megváltoztatására. A konfliktus e szakaszában az ügyeket irányító csoport egyik legfontosabb teendője annak a formának a megtalálása volt, amelyben eredményesen felvehetik a küzdelmet a PAV nyomasztó túlsúlyával szemben. Ez vezetett egyrészt az egyesületi forma megtalálásához, amelyben már ők sem tiltakozó,

ellenszegülő egyénekként jelentek meg, hanem – a PAV döntéshozóihoz hasonlóan – egy szervezet tagjaiként, és nem ismerethiánytól, a tömegkommunikációtól félrevezetett individuummként prezentálták önmagukat, hanem egy érdekérvényesítő közösség tagjaiként.

Mivel a PAV mint kiemelt nagyvállalat, a szocialista ipar büszkesége, teljesen összekapcsolódott a politikai vezetéssel, a pártállami rendszerrel, ezért a vele szemben álló erők egyetlen lehetősége „a nyilvánosság riadóztatása volt” (Peters 1991:127). Az értelmiségi csoport számára kiemelkedő fontosságú volt a tömegkommunikáció, a helyi és országos közvélemény szerepe, ezért másik fontos feladatának a *nyilvánosság megszerzését* tekintette. Céljuk a lehető legtöbb információ nyilvánosságra hozása volt, igyekeztek minél több embert megnyerni az egyesületnek és az egész ófalui ügynek. Ez magyarázza, hogy nemcsak a falvakban, hanem a városokban is (egyetemen, értelmiségi, természetvédelmi klubokban) előadásokat szerveztek, minden lehetséges fórumon propagandát folytattak, a médiumoknál meglevő összeköttetéseiket kihasználva a TB tagjai az ófaluiak ügyét a figyelem középpontjába állították („botrányt kevertünk az események körül” – fogalmaz az egyik adatközlő). Tevékenységüket elősegítette a tömegkommunikáció közismert hatásmechanizmusa: a rossz hírek iránti erőteljesebben jelen lévő fogékonyság (Peters 1991:187).

Az országos nyilvánosság tájékoztatásán kívül a TB nagy figyelmet fordított Ófalui megszervezésére is. Ők meg tudták találni azt a kommunikációs csatornát, amelyen keresztül a falubeliekre hatni lehetett. A PAV szakmai érvekkel próbálta az ófaluiakat meggyőzni, és azt hitték, a szakma tekintélye önmagában elég hatásos lesz. A TB viszont kézzelfogható dolgokra apellált, amelyeket a falusiak rögtön megértettek. Arról beszéltek, hogy a házak, telkek elértéktelenednek, ha idekerül a hulladék tározó, azt vázolták fel, hogy a gyerekek, unokák el fogják hagyni a szülőfalujukat. A bizottság tagjai erőteljesen kihasználták a témában rejlő emocionális tartalmakat, a lakosság érzelmeire építettek: az emberek egészségéről, a gyerekekről és unokákról beszéltek, akik „őseik földjén” szeretnék leélni az életüket, s nem egy atomtemető rémisztő szomszédságában; a betegségekről beszéltek, amiket a temető magával hozna. A lakosságnak a kockázat kérdései során alkalmazott „mindennapi heurisztikája” pedig a pesszimista értékelésekre hallgat, ahogyan a PAV oldaláról többször is vádként megfogalmazódott: „elég kétséget kelteni az emberekben, s szükségtelen ezt meg is alapozni.”

Az ófaluiak az *államigazgatás szintjén* is eredményesen jelenítették meg saját magukat, s ebben váratlan, de igen hasznos segítséget kaptak a BMT-től. Ennek megfelelően a konfliktusmező kialakítása során, a definíciós küzdelemben állandóan jelen voltak olyan érvek, hogy nem Ófaluról, egy közösségről van szó, a tét igazából az egész megye. Ez a konfliktus valójában arról szól, hogy a szomszéd megye, Tolna (Paks itt található) csak az atomerőmű nyújtotta előnyökből akar részesülni, miközben a hátrányokat át akarja hárítani Baranya megyére. Ez az elképzelésrendszer egy már régen meglévő ellentétrendszerre s egyfajta lokálpatriotizmusra épült, és végül is az ófalui oldal szempontjából sikeresen működött: a „baranyai” újságírók szemben álltak a „tolnaiakkal”, a „baranyai” vezetők opponálták a „tolnai” vezetők terveit.

A Társadalmi Bizottság ugyanakkor a konfliktus e szakaszában nagyon pontosan felismerte, hogy a konfliktusnak nemcsak társadalmi és politikai perspektívája létezik, hanem vannak olyan szakmai jellegű kérdések, amelyekben nekik is ki kell alakítaniuk

valamifajta védhető álláspontot, ha nem akarnak eleve hátrányba kerülni. A másik fél, a PAV minden törekvése arra irányult, hogy ebben a szakmai dimenzióban helyezze el a konfliktust, s egy olyan szimbolikus teret állítson elő, amelyben a szakmát képviselő PAV áll szemben a szakmailag teljesen tájékozatlan falubeli lakossággal. A Társadalmi Bizottságnak ezért nemcsak a falubeliek, a megyei államapparátus támogatása volt fontos, hanem szükségük volt olyan szakértőkre is, akik az úgynevezett szakmai kérdésekhez hozzá tudtak szólni.

Összefoglalás

Hans Peter Peters a „szakértők” és a „laikusok” közötti (amúgy a hétköznapiakban egyébként hatékonyan és észrevétlenül működő) konszenzus széttörését arra vezeti vissza, hogy a technikai „community” olyan kockázatvalóságot konstruál meg, amelyben az adott létesítmény, tevékenység kockázata elfogadhatóként jelenik meg, ám ezt a konstrukciót – különböző (értékváltás, politikai stb.) okok miatt – a lakosság nagy része nem osztja (Peters 1991). Ha ezt a nagyon általános állítást elfogadjuk is, az általunk vizsgált konkrét eset, az ófalui atomtemető körüli konfliktus kapcsán néhány mozzanatot mégis érdemes kiemelni, amelyek alapvetően rányomták bélyegüket az eseményekre.

Ahogy az eddig elmondottakból is világossá vált, a szemben álló felek – különböző perspektívájuknak megfelelően – egymástól gyökeresen eltérő „kockázatvalóságokat” építettek fel, ami nagymértékben megnehezítette közöttük a „kockázatkommunikációt”.²⁶ A PAV döntéshozói főként a kockázat numerikus nagyságát emelték ki, érvelésük fő irányát a kockázat-haszon mérleg jelentette. Elemzéseikben, problémareprezentációikban főként a természettudományok segítségével megragadható és racionalizálható különbségek, fogalmak játszották a fő szerepet. Az ófalui oldal számára – metaperspektívájuknak megfelelően – más faktorok is fontos, cselekvésvezérlő jelleggel bírtak: így a szereplők szavahihetősége, viselkedése, a politikai erőter – az, amit a szakirodalom kvalitatív kockázatfaktoroknak nevez.

Ugyanakkor e különbözőségeken, differenciákon túl létezik egy alapvető azonosság a két fél konfliktusértelmezésében, sőt megoldásterveiben, s ez a mindennapi cselekvések szintjén is érzékelhető. Mindenképpen létezik a konfliktusnak valamifajta „kulturális logikája”. A szereplők cselekvéseiből, a hozzákapcsolódó jelentésmezőkből kiolvasható valamifajta tendencia az események értelmezésében, megítélésében, mely visszahat magukra a cselekvésekre. A szereplők folyamatosan értelmezik a saját és a mások cselekedeteit, ennek megfelelően módosítják önmaguk tevékenységét – s ez a konfliktus egészében úgy jelenik meg, mint egyfajta tendencia, „logika”.

Miközben a részt vevő felek eltérő kockázatvalóságokat konstruáltak meg, különböző nyelveken beszéltek, szinte kísérteties módon ugyanazokat a fogalmakat, dichotómiákat alkalmazták a saját, illetőleg a másik szereplő tevékenységének értelmezésére. Mindez végső soron arra a *szélesebb kontextusra* utal, amelyben a konfliktus résztvevői mozogtak, s ahonnan alapvető kulturális mintáik, beállítódásaik származtak; s ez nem más, mint a 1980-as évek közepének magyar társadalma. A leírás e szintjén úgy tűnik, hogy ebben a közegben egy konfliktus csak valamifajta titokban folytatott háborúként reprezentálódhatott, s a konfliktus megoldásának módját is csupán a másik fél megsemmisí-

tése jelenthette. Jungerman és Slovic pontosan leírják azt a folyamatot, ahogyan az ilyen „forró témáról” folytatott kommunikáció a részt vevő feleket frusztrálja, s érzelmileg rendkívül erősen érinti: a szakemberek azért panaszkodnak, mert a laikusok nem figyelnek eléggé a tényekre, emóciók vezetik őket, az ellenzők számára pedig az jelent feloldhatatlan problémát, hogy nem veszik eléggé komolyan őket (Jungermann–Slovic 1993:197). A konfliktus e szakaszának résztvevői főként harcnak, küzdelemnek tekintették tevékenységüket, a szemben álló felet pedig ennek megfelelően olyan ellenfélnek, akit le kell győzni. A két fél által használt alapvető fogalmakkal – „titok”²⁷, „botrány” – megteremtődik az a tér a konfliktus mögött, amely a konfliktust nem pusztán vitaként, diskurzusként definiálja, hanem – e „paramilitáris” nyelvezet révén – nagyon sötét szándékokkal rendelkező, mindenre kapható ellenségeket láttat a másik oldalon.

Ugyanennek az éremnek a másik oldala a nyilvánosság felértékelődése, hiszen a titkos terveket le kell leplezni, az eltitkolt szakvéleményeket nyilvánosságra kell hozni. Ez az optika nem úgy tekint a nyilvánosságra, mint olyan helyre, ahol a különböző álláspontokat képviselő felek között lefolytatható egy értelmes, a konszenzus esélyét hordozó diskurzus, hanem mint olyan eszközre, amelynek segítségével a másik fél vélt vagy valós manipulációi leleplezhetők; amellyel a titkos praktikákról le lehet rántani a leplet. A tömegkommunikáció egy része el is fogadja ezt a „felkínált” értelmezést; a tömegkommunikációs eszközök legtöbbször az egyik oldal álláspontját képviselik, s nem mutatják be a másik fél érveit.

Mindkét problémamegoldó rendszer közös abban, hogy igazából két szintben gondolkodik: egyrészt létezik a konfliktusnak a nyilvános „része”, a különböző falugyűlések, viták, újságcikkek, de emögött mindig ott rejtőzik valamifajta mélyebb és fontosabb szint – a „*hidden agenda*” –, ahol a „dolgok eldőlnek”. Egy ilyen területen mozogva felértékelődnek a háttérben megkötött szövetségek, hiszen valójában ezek a háttérben álló erők irányítják az eseményeket, határozzák meg az ügyek kifizetését. Ezért próbált a PAV mindvégig az államigazgatás csatornáin keresztül ilyen szövetségesekre szert tenni, míg az ófalui oldal a BMT, illetőleg a szerveződő ellenzéki mozgalmak irányába tájékozódott. Az így értelmezett konfliktusban nem az a fontos, ami elhangzik, hanem az, amit elhallgatnak, s ez nyilvánvalóan nagyon sok szállal kapcsolódik a késő szocialista társadalmak nyilvánosságát jellemző kommunikációs módra. A PAV korábban már említett „összeesküvés-elméletét” is erre az értelmezésre építette fel,²⁸ de az ófalui oldal is hasonló értelmezési stratégiát alkalmazott: minden újsághír, esemény mögött a PAV háttérben, titokban végrehajtott, a politikai hatalom által támogatott manipulációját tételezte fel.

A konfliktus e szakaszában a megegyezésre vagy a konszenzus elérésére gyakorlatilag semmilyen esély nem mutatkozott: mindkét résztvevő számára elképzelhetetlen volt bármifajta engedmény, csak és kizárólag a saját pozíció minél eredményesebb érvényesítése számított. Mivel ehhez nyilván hozzájárult a közvetlen kontextus: a sajtó szerepe, az államigazgatásban a problémával kapcsolatban meglévő folyamatos bizonytalanságok, de nyilvánvalóan a szereplők kulturális tudása, szocializációja is fontos faktort jelentett. A közös metakontextus hiánya ugyanakkor nem véletlen, hiszen ennek előállítása olyan jelentős kognitív és affektív erőfeszítéseket igényelt volna (Peters 1991:126), amely az egyre hevesebbé vált ellenségeskedések közepette már az egyik fél számára sem volt járható út: egy közös kontextus kialakítása a saját álláspont relativizálását vonja maga után, mivel aláássa annak abszolút érvényességét.

A konfliktus átalakulása: a „szakmai” szempont dominanciája

A konfliktus e szakaszában jelentősen átalakult a szituáció definíciója, és a konfliktus során alkalmazott nyelv, illetőleg a felvetődött témák súlypontja is áthelyeződött. E változások ugyanakkor egy irányba mutatnak: a szakmai dimenzió egyre hangsúlyosabb jelenlétét, erősödését, a *professzionizálódás* útját mutatják. A szakirodalom a „társadalmi konfliktus tudományossá válásának” nevezi azt a folyamatot, amelynek során a különböző konfliktusokban egyre nagyobb szerepet játszanak az úgynevezett szakmai kérdések, s a „laikusok” és a „döntéshozók” konfliktusa egyre inkább a két fél szakértői közötti küzdelemmé alakul át. A környezeti konfliktusokban jelentősen megnő a tudomány szerepe és súlya, s a véleménykülönbségek mindig tudományos tények körül alakulnak ki. A tudomány ugyanis több szempontból is fontos szerepet játszik ezekben a konfliktusokban: egyrészt – ha nagyon általánosan fogalmazunk – ő maga a kockázattal, a környezettel összefüggő problémák előidézője. Másrészt ezen a médiumon keresztül válnak láthatóvá a különböző vitatott kérdések és pozíciók.

Az atomtemető létesítése körüli szituációt a kezdet kezdetén a felek mindegyike általában kommunikációs problémaként, zavarként tematizálta, erre utal az ismeretterjesztő előadás mint műfaj preferálása, illetőleg a kommunikációs nehézségeket a konfliktus legfőbb okaként megjelölő beszámolók. Ez az értelmezési keret a későbbiekben fokozatosan megváltozik, amikor a hangnem eldurvulásával, a konfliktus kiéleződésével, a bizalom erodálásával eltűnik a *kommunikatív jellegű megoldás* lehetősége. Mindezzel párhuzamosan mindkét fél kísérletet tesz arra, hogy saját cselekvéseit a „terepen” „professzionizálja”. Ez a törekvés jól tetten érhető egyrészt az ófalui oldal tevékenységében, ahogyan a maga számára megszervezi a megfelelő kapcsolatokat (BMT), a megfelelő nyilvánosságot (mind helyi, mind országos szinten), illetőleg kísérletet tesz a megfelelő tudás megszerzésére is. A PAV oldalán ez a professzionizálódásra való törekvés egyrészt a szakmai dimenzió hangsúlyozásában, illetőleg a saját működésre irányuló, folyamatos reflexióban testesül meg. A szakmai kérések olyan „metakontextus” ígéretét hordozzák, ahol a perspektívák különbözősége tematizálható s feloldható. A konfliktus értelmezése, jellege, „logikája” fokozatosan átalakul: kommunikációs problémából szakmai probléma lesz, az ismeretterjesztő előadások, falugyűlések átadják helyüket a szakértői tárgyalásoknak. Ennek megfelelően módosulnak a vitatott kérdések is. A döntéshozatali, tájékoztatásra vonatkozó anomáliák tárgyalását fokozatosan felváltja a terület alkalmasságáról szóló diskurzus.

JEGYZETEK

1. A konfliktus másik két szintjének bemutatása – a két szakértői csoport közötti diskurzus, tudományos vita elemzése, illetőleg az államigazgatási, politikai szint történéseinek interpretációja – külön tanulmány témájául szolgál. A tágabb elmélet-történeti összefüggések kifejtésére terjedelmi okok miatt nincs lehetőség, ezeket részletesen lásd Szijártó 1998, ahol bővebb irodalomjegyzék is található.
2. A szimbolikus tér fontosságáról: Cohen 1989; Geertz 1994.

3. A tanácsi választások során a magyar szocializmus rendszerében ekkor nyílt először lehetőség többes jelölésre.
4. A közvetlenül a történetek után készült szociológiai felmérés és értelmezés is átveszi ezt a „naiv” időszemléletet, s ez alapján rendezi el az eseményeket (Faragó–Juhász–Solymosi–Tölgyesi–Vári 1990).
5. Későbbi megnyilatkozásaiban a PAV már megfordítaná ezt a folyamatot, mert az emberek csak a kézzelfogható előnyöket érzékelik. Ugyanakkor ezt az attitűdöt irracionális magatartásnak, emberi gyengeségnek gondolják, melynek nem volna keresnivalója egy racionális magyarázó-rendszerben. (Charles Perrow az ilyesfajta érvelésrendszert nevezi „abszolút racionalistának”; Perrow 1987.)
6. Ez a gondolatmenet a későbbiek során, amikor a PAV döntéshozói kezdték belátni, hogy léteznek másfajta – Perrow által „korlátozott racionalistának” nevezett (Perrow 1987) – perspektívák is, úgy finomodott, hogy az atomtemető okozta „pszichikai” megterhelés miatt kell kompenzációt fizetni. Itt meg kell említeni azt is, hogy a nyolcvanas évek magyar társadalmában gyakorlatilag nem léteztek olyan konfliktusmegoldó technikák, amelyek a lakosság és a telepítők közötti alkufolyamatból indultak volna ki. (Ez a helyzet a későbbiek során jelentősen megváltozott; Vári 1994; 1996.)
7. A cikket azért értelmezzük kicsit hosszabban, mert a magyar tömegkommunikációban az atomtemető ügyével foglalkozó későbbi tudósítások, beszámolók többé-kevésbé módosított formában átvették az itt megfigyelhető sztereotípiákat.
8. A tömegkommunikáció szerepéről, működésmódjáról a kockázatdiskurzusokban jó áttekintést ad: Noelle-Neumann–Hansen 1991; Kepplinger 1991.
9. Nagyon röviden az alábbi események zajlottak Magyarereggyen: az önálló nukleáris hulladéktároló helyét kijelölő kutatások 1977-ben kezdődtek el a Mecsek térségében, négy helyszínen. A szakmai zsűrizések, a különböző szakvélemények eredményeképpen a kutatás Magyarereggy környékére szűkült le, amit alkalmas területnek is találtak. A botrány igazából akkor tört ki, amikor az akkori generáltervező, az ERŐTERV úgy terjesztette be ezt a helyszínt az Országos Tervhivatalhoz 1981-ben, hogy közben „elfelejtett” egyeztetni a területileg illetékes Baranya Megyei Tanáccsal (BMT). A tiltakozások hatására, számos tárgyalás után, ma már nehezen rekonstruálhatóan, a színtalpak mögötti kompromisszum eredményeképpen ez a helyszín 1982 őszétől lekerült a napirendről. (Egyébként az itt történetekre vezethető vissza – egyebek mellett – a BMT negatív hozzáállása a PAV tevékenységéhez.)
10. A PAV döntéshozói persze értetlenül álltak az események ilyen alakulása előtt, és próbálták elmagyarázni a korábbi döntések hátterét, a másik oldalt azonban ez nem érdekelte, ügyetlen „kimosakodási kísérletnek” tekintette ezeket az érveket.
11. Az inkriminált rész így hangzik: „S hozzátették még azt a meghökkentően arrogáns kijelentést is: *megtanulnának az emberek fürödni, mosakodni.*” (Javorniczky 1988:7.)
12. A PAV egy nyilatkozatban reagált a nyilvánvaló ténybeli tévedésekre (nem a kiégett fűtőelemek kerülnek a hulladéktárolóba stb.), amit az újságíró kommentárban utasított vissza.
13. Az egyesületnek az alapításkor körülbelül 30 tagja volt, ez a szám rövid idő alatt megtízszereződött, a helyieken túl elsősorban a környező falvak lakói és néhány vidéki, illetőleg budapesti pártoló tag belépésével. Az egyesületen belüli szervezőmunkát egy informális csoport végezte, amely nem volt egészen azonos az egyesület vezetőségével. A titkár egy fizikus, mecseknádasdi lakos, az egyesületi elnök a nádasdi tanítónő volt.
14. A MTESZ pécsi székházában 1988. február 10-én rendezett fórumon a mecseknádasdi tanácselnök tett javaslatot a Független Szakértői Bizottság felállítására, s ezt az Ipari Minisztérium jelen lévő képviselői támogatták.
15. A PAV által felépített argumentációs rendszer az atomenergiához kapcsolódó nagy, általános alapelvek tisztázásával indult, s a nukleáris hulladék, illetőleg a nukleáris hulladéktároló kér-

désköreinek részletes tárgyalása során jutott el konkrétan az ófalui területhez, illetőleg az itt felépítendő atomtemetőhöz.

16. A PAV-nak ugyanakkor nem volt más lehetősége, hiszen önértelmezéséhez szorosan hozzákapcsolódott, hogy veszélyes anyagokkal, ezek „megfékezésével” foglalkoznak, másrészt azt gondolták – s ennek többször is hangot adtak –, hogy a történelem során még soha egy technológiát nem vizsgáltak meg biztonsági szempontokból olyan alaposan, mint az atomenergiát.
17. Az úgynevezett probabilisztikus kockázatelemzés (probabilistische Risikoanalyse – PRA) foglalkozik az atomerőművekre és az atomenergiára speciálisan jellemző, nagyon ritkán jelentkező, de akkor katasztrófához vezető technológiai jellegű üzemzavarok biztonságtechnikai elemzésével (Vollert 1993). A legismertebb példa minderre az ún. „Rasmussen-jelentés”, amely átfogó módon tárgyalta ebben a keretben az atomerőművek kockázatát. (Mindezt alaposan bemutatja Peters 1991:92–95, ahol további irodalom is található.)
18. Az egyik legszebb példát az atomerőmű és környezete közötti kapcsolatra, illetőleg a mérnöki szemléletmódra az *A paksi atomerőmű egy blokkjának sémája* aláírással ellátott ábra jelenti, ahol a különböző gőzfejlesztők, turbinák, generátorok mellett a Duna úgy jelenik meg, mint a reaktorblokknak egy alkatrésze, csavar a gépezetben (Rósa 1988:9).
19. Ebben az összefüggésben sokszor hivatkoztak az iskolai fizikaoktatás közismert hiányosságaira (az atomtechnológiával csupán periférikusan foglalkoztak), melyek kiküszöbölésére az atomerőmű az általa alapított középiskolában tesz kísérletet.
20. Ezzel a konfliktusértelmezéssel több probléma is van; az *informáltság* és az *elfogadás* összefüggését vizsgáló empirikus kutatások azt állapították meg, hogy a beállítódás nem függ az informáltság mértékétől (Hennen–Peters 1990). Akár az adott kockázat mellett érvelőket, akár a kockázatot ellenzők csoportját nézzük, ők mindenképpen jobban informáltak, mint a kockázattal szemben közömbös pozíciót elfoglaló megkérdezettek. H. P. Peters szerint helytelen az a kérdésfeltevés, hogy „milyen információs állapot milyen beállítódáshoz vezet”; ehelyett inkább azt kellene vizsgálni, „milyen beállítódás milyen információs igényhez, s végső soron milyen információs állapothoz kapcsolódik”. Azaz a technológiai viták és telepítési konfliktusok esetében nem kizárólag a lakosság információhiányával van baj, s ezért megalapozatlan az az elvárás, hogy „felvilágosítás” révén az elfogadás problémája is csökken.
21. Itt elég zárójelben megint csak utalni a kockázatra vonatkozó „információkereslet paradoxonra”; ebben a szakaszban a hallgatóság, az atomenergia kockázatával szembekerülő emberek beállítódását az egyik extrém pólus, a teljes érdektelenség jellemezte.
22. Az emóciionalitás kérdése, noha sokszor előkerül ezekben a konfliktusokban, mégsem eléggé kutatott téma. Mindenesetre tény, hogy a nagytechnológiákhoz gyakran kapcsolódnak „szorongásasszociációk”, melyek korrelálnak a katasztrófatenciállal.
23. A „hibáztatásnak” a környezeti konfliktusokban betöltött szerepéről lásd Douglas 1998.
24. A forrásproblematika jól példázza azt a megközelítésmódot, amely a nyilvánosság számára is megközelíthető „képek”, „vizualizációk” konfliktusban játszott szerepét mutatta be.
25. S ebben, úgy tűnik, igaza is volt neki: „[...] die Behandlung eines Thema in den Tagesmedien den Eindruck eines Risikos zuverstärken” (Luhmann 1993:330).
26. A fogalomról lásd. Jungermann 1990. Ezt a fogalmat egyébként azért vezették be, mert a társadalomtudósok azt remélték, hogy az olyan esetekben, melyekben a *bizalom* széttört, a kommunikáció segíthet. Ugyanakkor számos kritika is megfogalmazódott e fogalom kapcsán, így Bechmann szerint e fogalom használata mögött valójában minden esetben egyetlen szándék húzódik: „az elfogadás létrehozása” (Bechmann 1993b:259). Ugyancsak problémát jelent, hogy a kommunikáció olyan pillanatban növeli az információtömeget, a lehetséges alternatívák számát, amikor a cselekvés egyre sürgetőbbé válik, s a kommunikációt egy ponton valamely bizonytalanságban hagyott autoritásnak fel kell függesztenie.

27. A konfliktus menete során újra és újra visszatér a „titok”, „titokzatosság” fogalmával körülírható értelmezési panel: amikor a PAV nem akarja átadni az általa készített szakértői véleményeket, akkor azt úgy kell „titokban” megszerezni; különböző „titokban tartott”, a PAV-ra nézve kedvezőtlen állásfoglalásokról szólnak a hírek; a PAV „titokban akarta az atomszemetet (sic!) elásni”; a háttérben „titkos paktumot” akart kötni a falu vezetőjével; az ófaluiak mellé álló független szakértőket titokzatos telefonok fenyegették meg. Az Ófalu-konfliktus egyik alapvető metaforája, szervezőeleme ez a fogalom.
28. Ráadásul a PAV a tömegkommunikáció számukra ellenséges szereplőin túl valamifajta megfoghatatlan, meghatározhatatlan, imaginárius szövetségest tételezett fel az ófaluiak hátszögében. Innen származnak azok az – egyébként ófalui részről is terjesztett – híresztelések, hogy a szakvéleményeket „kicsempészték” Németországba, ottani szakemberek segítségét vették igénybe.

IRODALOM

BECHMANN, GOTTHARD, HRSG.

1993 Risiko und Gesellschaft. Grundlagen und Ergebnisse interdisziplinärer Risikoforschung. Opladen: Westdeutscher Verlag.

BECK, ULRICH

1986 Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt: Suhrkamp.

1988 Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit. Frankfurt: Suhrkamp.

BONB, WOLFGANG

1996 Die Rückkehr der Unsicherheit. Zur gesellschaftstheoretischen Bedeutung des Risikobegriff. *In* Risikoforschung zwischen Disziplinarität und Interdisziplinarität. Von der Illusion der Sicherheit zum Umgang mit Unsicherheit. Gerhard Banse, Hrsg. 165–184. Berlin: Sigma.

1998 Bizonytalanság, kockázat, veszély. Replika 31–32:45–63.

DOUGLAS, MARY

1998 A kockázat és a hibáztatás. Az erkölcsök és a veszély. Replika 31–32:63–77.

FARAGÓ KLÁRA – JUHÁSZ JUDIT – SOLYMOSI KATALIN – TÖLGYESI JÁNOS – VÁRI ANNA

1990 Veszélyeshulladék-kezelő létesítmények lakossági fogadtatása. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet. Kézirat.

HENNEN, LEO – HANS PETER PETERS

1990 Tschernobyl in der öffentlichen Meinung der BRD. Risikowahrnehmung, politische Einstellungen und Informationsbewertung. Jülich.

JAPP, KLAUS PETER

1993 Risiken der Technisierung und die neuen sozialen Bewegungen. *In* Risiko und Gesellschaft. Grundlagen und Ergebnisse interdisziplinärer Risikoforschung. Gotthard Bechmann, Hrsg. 375–402. Opladen: Westdeutscher Verlag.

1996 Soziologische Risikotheorie. Funktionaler Differenzierung, Politisierung und Reflexion. Weinheim-München: Juventa.

JAVORNICZKY ISTVÁN

1988 A kicsikkel mindent lehet? Magyar Nemzet január 30:7.

JUNGERMANN, HELMUT

1990 Risiko – Konzepte, Risiko – Konflikte, Risiko – Kommunikation. Jülich.

JUNGERMANN, HELMUT – PAUL SLOVIC

1993 Die Psychologie der Kognition und Evaluation von Risiko. In Risiko und Gesellschaft. Grundlagen und Ergebnisse interdisziplinärer Risikoforschung. Gotthard Bechmann, Hrsg. 167–209. Opladen: Westdeutscher Verlag.

KEPPLINGER, HANS MATHIAS

1991 Aufklärung oder Irreführung? Die Darstellung von Technik in der Presse 1965–1986. In Risikokommunikation. Technikakzeptanz, Medien und Kommunikationsrisiken. J. Krüger – S. Russ-Mohl, Hrsg. 109–145. Berlin.

KROHN, WOLFGANG – P. WEINGART

1986 „Tschernobyl“, das größte anzunehmende Experiment. Kursbuch 85:1–27.

LAU, CHRISTOPH

1989 Risikodiskurse. Gesellschaftliche Auseinandersetzungen um die Definitionen von Risiken. Soziale Welt 40(3):347–396.

LUHMANN, N.

1991 Soziologie des Risikos. Berlin – New York: de Gruyter.

1993 Die Moral des Risikos und das Risiko der Moral. In Risiko und Gesellschaft. Grundlagen und Ergebnisse interdisziplinärer Risikoforschung. Gotthard Bechmann, Hrsg. 327–339. Opladen: Westdeutscher Verlag.

MAZUR, ALLAN

1983 [1980] Gesellschaftliche und wissenschaftliche Ursachen der historischen Entwicklung der Risikoforschung. In Gesellschaft, Technik und Risikopolitik. Conrad Jobst, Hrsg. 141–146. Berlin: Springer.

MEYER-ABICH, K. M. – B. SCHEFOLD

1981 Wie möchten wir in Zukunft leben? Der „harte“ und der „sanfte“ Weg. München.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH – JOCHEN HANSEN

1991 Technikakzeptanz in drei Jahrzehnten – in der Bevölkerung und in den Medien. Ein Beitrag zur Medienwirkungsforschung. In Risikokommunikation. Technikakzeptanz, Medien und Kommunikationsrisiken. J. Krüger – S. Russ-Mohl, Hrsg. 91–109. Berlin.

OTWAY, H. – BRIAN WYNNE

1989 Risk communication: paradigm and paradox. Risk Analysis 9(2):141–145.

PERROW, CHARLES

1987 [1984] Normale Katastrophen. Die unvermeidbaren Risiken der Großtechnik. Frankfurt: Campus.

PETERS, HANS PETER

1991 Risiko-Kommunikation: Kernergie. *In* Risikokontroversen: Konzepte, Konflikte, Kommunikation. Helmut Jungermann, Hrsg. 63–161. Berlin.

1993 Journalismus in der Risikogesellschaft. Die Medienberichterstattung über Wissenschaft, Technik und Umwelt. UniZürich. Informationsmagazin der Universität 2:22–26.

1994 Wissenschaftliche Experten in der Öffentlichen Kommunikation über Technik, Umwelt und Risiken. *In* Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, soziale Bewegung. Jürgen Friedrichs – Rainer M. Lepsius – Neidhardt, Hrsg. 163–190. Friedhelm, Westdeutscher Verlag.

RÓSA GÉZA

1988 Temetni jöttem... Paks és Ófalu. Paks.

SANDMAN, PETER M.

1988 Hazard Versus Outrage: A Conceptual Frame for Describing Public Perception of Risk. *In* Risk Communication. Proceedings of the International Workshop on Risk Communication. October 17–21, 1988, Kernforschungsanlage Jülich. Helmut Jungermann – Roger Kasperson – Peter M. Wiedemann, Hrsg. 163–168. Jülich.

SCHEUCH, E. K.

1980 Umweltschutz als Vehikel für Kulturkritik. Der Kampf gegen Kernkraft als Stellvertreter-Konfliktstoff. *In* Existenzfrage: Energie. Die Antwort: Kernenergie. H. Michaelis, Hrsg. 270–296. Düsseldorf–Wien.

STARR, CHAUNCEY

1969 Social Benefit versus Technological Risk. What is our Society Willing to Pay for Safety? *Science* 165:1232–1238.

SZIJÁRTÓ ZSOLT

1998 Kockázat, kultúra, konfliktus. *Replika* 31–32:19–45.

VÁRI ANNA

1994 Új jelenségek a környezeti konfliktuskezelés hazai gyakorlatában: az M0 autópálya építésével kapcsolatban. *Társadalomkutatás* 12(1–4):122–133.

1996 A Paksi Atomerőmű kiegészítő fűtőelemei átmeneti tárolójának telepítése. *Társadalomkutatás* 14:20–31.

ZSOLT SZIJÁRTÓ

Ethnography of a conflict

lay opinion and specialists' discourse about the radioactive waste depot in Ófalu

This paper describes and analyses the relation between “experts” and “laymen” in a social conflict emerged in a small Hungarian village called Ófalu, where the only Hungarian nuclear reactor wished to deposit its waste. On the basis of ethnographic interviews, written reminiscences and other documents the article describes this phase of the conflict, including the ways agents attempted – from different motivations and with different means – to define, construct and construe the “conflict-reality”, the different dimensions agents assign importance to, the ways they actually acted, the results these actions led to, and the communication breakdown which emerged due to all these. Emphasis is placed on people’s interpretation of their own deeds, and the meanings they assigned to them. Moreover, the article shows the cultural conceptions that clashed in the conflict, and describes the “cultural logic” of this conflict. The collecting of empirical data focused on different worldviews, habitus and their cultural, political roots. The research traced the different systems of cultural knowledge which determined the perception, the conceptualizing, as well as the possible solutions and the media representation of the conflict.